

Jana Feldmárová

Életrajz

Jana Feldmárová asszony, akit rokonai és barátai Jankinak szólítanak, Lackó fiával él takaros kis kertes házban Dunaszerdahelyen. A konyha kellemes, otthonos melegében beszélgettünk, ahol számos napilap és egyéb újság hevert az asztal melletti padon. Ahogy később kiderült, Feldmárné egyik kedvenc időtöltése az olvasás. Janka néni jószívű, talpraesett idős hölgy. Otthonában naponta megfordul több kedves rokon és ismerős, mert a ház ajtaja mindig nyitva áll a vendégek előtt. Janka néni nem szívesen beszél a második világháború alatt elszenvedett szörnyűségekről, mert ezek az emlékek érzékenyen érintik. Bár a beszélgetés eléggé kimerítette, szívélyes csókkal és jókívánságokkal búcsúzott el tőlem. Az interjú két ülésben készült.

Apai nagyapám, Reisz Jakab Nádszegen született [Nádszeg (Trstice)– Pozsony vm.-i nagyközség, az 1891-es népszámlálás idején 2100, az 1910-es népszámlálás idején 2400 főnyi magyar ajkú lakossal. A trianoni döntést követően Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Az apai nagyanyámat, Reisz Jakabnét lánykorában Müller Fanninak hívták. Nagymama Vásárúton született [Vásárút (Trhové Mýto) – Pozsony vm.-ben lévő kisközség volt, az 1891-es népszámlálás idején 1400, az 1910-es népszámlálás idején 1300 főnyi magyar ajkú lakossal. A trianoni döntést követően Csehszlovákiához került. – A szerk.].

Apai nagyszüleim az esküvő után Nádszegen telepedtek le. Hét gyerekük született: Miksa, Jakab (az édesapám), Sámuel, Adolf, Albert, Bernát és Fanni. Nem tudom, mivel foglalkozott Reisz nagypapa, de a nagymama valószínűleg háztartásbeli volt. Egy kertes házban laktak a főúton. Én csak később jártam benne, amikor Dolfi bácsi [Feldmár Adolf nagybácsi] lakta. Akkoriban az épület már öregebb volt, de elég nagy volt, hiszen a nagyszüleim hat [hét] gyermeket neveltek. A házban, azt hiszem, egy kis konyha és három szoba volt, az udvaron meg volt egy nyári konyha. Dolfi bácsiék baromfit és teheneket tartottak.

Édesapám szüleit egyáltalán nem ismertem, mert a születésem előtt haltak meg. Édesanyám mesélte, hogy ortodox zsidók voltak. Fogalmam sincs, hogy hol és mikor haltak meg. Annyit tudok, hogy az apai nagyszüleimet a [duna]szerdahelyi zsidó temetőben temették el. Nagyapa sírján egy héber felirat olvasható, a fiam szerint az van odaírva, hogy a nagyapám tanult ember volt. Valószínűleg a Tórát tanulmányozta.

Anyai nagyapám, Ruider Benjámín Vásárúton született. Az anyai nagyanyámat Mári [Mária] néninek szólította a falusi nép. Nem tudom, hogy mikor és hol született.

Az anyai nagyszüleim Vásárúton éltek, a főutcán volt a házuk. Később én is jártam benne, mert az anyukám egyik testvére örökölte meg. Fogalmam sincs, mivel foglalkozott a nagypapa a születésem előtt. A felesége halála után hozzánk költözött, Dunaszerdahelyre. Mindenben segített nekünk. Amikor édesanyám megözvegyült, a nagypapa csapolt a kocsmánkban.

Az anyai nagyszüleim anyanyelve magyar volt. Nagyapa nem beszélt szlovákul, de értette a nyelvet. Ezenkívül gyakran hallottam őt édesanyámmal németül beszélgetni. Akkoriban a

nagyszülők generációja általában németül is beszélt. Emlékszem, nagypapa idős kora ellenére is jól nézett ki. Sovány termetű ember volt. Bajusza volt, de pajesze nem. Általában öltönyt és kalapot viselt. A kalap állandóan a fején volt, de a kapedlit csupán a zsinagógában tette fel. Nagypapa nagyon szerette az unokáit, jó ember volt. Anyai nagyanyámra egyáltalán nem emlékszem, mert korábban halt meg. Anyuka mesélte, hogy a nagymama fogadalmat tett, ezért egyáltalán nem evett húst. Sosem derült ki, mit fogadott meg.

Nagypapa nem volt vallásos zsidó, de minden reggel elment az ortodox imaházba, az a főutca elején volt [Duna]Szerdahelyen. A [második világ]háború után is imaházként szolgált. Nagyapám betartotta a kóser konyha szabályait. Amikor közös háztartásban élt velünk Dunaszerdahelyen, csakis kóser hús kerülhetett az asztalra.

Az anyai nagyapám csak zsidókkal barátkozott. Hetente kétszer is összeültek kártyázni. Rőmiztek, de nagyon kicsi összegekben, fillérekben játszottak. Általában nagyon jó volt a hangulat. Akkoriban ritkaságnak számított a rádió, de nekünk mégis volt, és a szomszédok gyakran átjöttek hallgatni a híreket, meg akkor is volt már ez a Szabad Európa [Jana Feldmárová nyilván a BBC magyar nyelvű adására gondol, ami 1939-ben indult be. A Szabad Európa Rádiót csak 1949-ben alapították. – A szerk.]. Emlékszem, közvetlenül a háború előtt különösen a híreket kísértük figyelemmel – „most innen viszik el a zsidókat, onnan viszik el a zsidókat...”.

Nem emlékszem, hogy mikor és hol halt meg az anyai nagyanyám, de azt tudom, hogy Nyárasdon temették el [Pozsony vm., majd 1940 után Komárom vm.]. Az anyai nagyapám Dunaszerdahelyen halt meg 1930-ban vagy 1931-ben. A zsidó temetőben temették el. Azt hiszem, Weinberger rabbi vezette a szertartást. Nagyapám halálának előestéjén mindig gyertyát gyújtunk a gyerekeimmel, és a fiam [Tibor Feldmár] kadist mond. Az imaházban összejön a minján, tehát tíz zsidó férfi, és imádkoznak az elhunyt nagyapáért.

Az anyai nagyszüleim testvéreiről pláne nem tudok semmit. Annyit tudok, hogy Ruider nagyapámnak volt egy lánytestvére, Fanninak hívták Goldberger Simonné, született Ruider Fanni] és egy fiútestvére, [Ruider] Sándor. Ruiderék emeletes házban laktak, nem messze tőlünk, Tyúkpiacnak hívták azt a részt. Sanyi bácsi jó módú ember volt, rövidáru nagykereskedése volt Dunaszerdahelyen, textilt is tartottak. A kiskereskedők nála vásároltak, úgyhogy nagyon jól ment neki az üzlet. Volt nekik sok alkalmazottjuk. Sanyi bácsi halála után a felesége vezette a boltot, meg a fia volt az üzletben. Irma néni tehetséges üzletasszony volt. Szlovákiából származott, leginkább szlovákul beszélt. Magyarul is tudott, de a szlovák jobban ment neki. Két lányuk és egy fiuk született. A fiú nevére nem emlékszem. Még a [második világ]háború előtt halt meg, Pesten, arany gégeje volt. Az egyik lányt Ruider Gizellának, a másikat meg Ruider Helénnek hívták. Irma nénit és a két leányát 1944-ben Auschwitzba deportálták. Gizi és Helén visszatért a lágerből. A Gizi egy Deutlbaum nevű zsidóhoz ment férjhez, és itt maradt Dunaszerdahelyen. Az egyik lánya kiment Izraelbe, és nemrég meglátogatott engem. Helén Nagyszombatban telepedett le a háború után.

[Duna]Szerdahelyen körülbelül háromezer-ötszáz keresztény és háromezer-ötszáz zsidó élt a háború előtt, a lakosság fele zsidó volt [Az 1941-es népszámlálás idején a 6600 főnyi lakos 40,2%-a, 2645 fő minősült zsidónak. – A szerk.]. A zsidók szétszóródottan éltek a városban, de a Teleki utcában, ahol mi laktunk, például csak két keresztény család lakott, a Pálffyék meg a Kázmérék, pedig az egy nagyon hosszú utca volt. A helyi hitközség ortodox volt. [Duna]Szerdahelyen nem

épült neológ templom, csak ortodox zsinagóga és imaház. Kétféle templom volt: az ortodox és a bigott ortodox. A bigott ortodoxok a püspök templomot látogatták. Az emeletes zsinagóga a mai Juda Aszád téren állt [Aszód Juda rabbi (Aszód, ? – Dunaszerdahely, 1866) rabbi – 1853-tól haláláig főrabbi – a budapesti kongresszus egyik tagja volt, az ultraortodoxia híve. – A szerk.]. A templomban külön volt választva a férfi és a női rész. A férfiak a földszinten imádkoztak, a nők az emeleten [Az ortodox zsinagógában a nők nem vehetnek részt a férfiak között, különválasztott hely (sokszor ráccsal vagy függönnyel is ellátott karzat) van számukra fenntartva. – A szerk.]. Az épület belső falait szép festmények díszítették. Emlékszem a gyönyörű gyertyatartókra is. Nagyon szép templom volt. Fogalmam sincs, mi történt a templom berendezésével. Az épületet a háború alatt lebombázták. Közel a mai Kék Duna áruházhoz egy kisebb imaház is volt, beszemedresznek hívták [Beszemedres = a magyarázás háza; fióktemplom, héberül bejt ha midras. – A szerk.]. Azt hiszem, a nagytemplomot nem nyitották ki télen minden reggel, ezért a zsidók a kistemplomban imádkoztak. Anyai nagyapám abba az imaházba járt, amelyik a főutcán épült. Mechol Pópénak hívták [A Mechol Pópe imaház a fő utcától nem messze volt található. Nevét egy istenfélő ember után kapta, aki az ottani istentiszteleteket hallgatta. Pápáról származott, Michaelnak hívták. A neve és a szülővárosa keverékéből alakult ki a nép ajkán a Mechol Pópe elnevezés. – A szerk.]. A bóheroknak is volt egy imaházuk a Teleki utcában, nem messze a házunktól. Ma a régi jesiva épülete az imaház.

Emlékszem, a háború előtt két rabbi volt Dunaszerdahelyen: Weinberger és a „Meggyesi” [Smuel Lévi Weinberger rabbi halála után az ortodox hitközségen belül 1927-ben vita keletkezett az utódlás ügyében. A tagság egy része az elhunyt rabbi fia, Hillel Weinberger mellett kardoskodott. A hitközség néhány tagja azonban nem volt teljesen meggyőződve Hillel rabbi vallásosságáról, ezért az eddig egységes dunaszerdahelyi zsidóság két ortodox közösséget alakított ki. Az eredeti ortodox hitközség élén Hillel Weinberger, az újonnan megalakult ultraortodox hitközség élén pedig a Meggyesről odaszármazott Oser Anszel Katz állt. – A szerk.]. Weinberger rabbi alacsony termetű, szakállas férfi volt. Az ortodox imaházban tartotta a szertartásokat. Nagyon okos és népszerű ember volt. Az esküvő előtti szombat külön-külön meglátogatta a házasulandók családját, és sok boldogságot kívánt nekik. Weinbergeréknek több lányuk és fiuk született. Az egyik fia homokbányában pusztult el a [második világ]háború alatt. Weinberger rabbi a családjával együtt 1944-ben Auschwitzba deportálták. A „Meggyesi” rabbi a kainokhoz [kohénokhoz – a szerk.] tartozott. Tekintélyes emberként ismertem. Komolyabb és vallásosabb volt, mint Weinberger rabbi. A fellépése is egészen különbözött a másik rabbiétól. A nagy zsinagógában tartotta a szertartásokat. Amikor felnőtt fiaival énekelt, az valami csodás élmény volt. A „Meggyesi” rabbi valószínűleg lágerban halt meg. A [duna]szerdahelyi zsidó temetőben állítottak neki sírkövet, nem messze apám sírjától. Úgy tudom, a kohénok nem járnak a temetőbe [Kohanitának (kohénnek) – azaz a papi rend leszármazottjának – kerülnie kell a halottól eredő tisztátalanságot, ezért nem szabad halottal egy fedél alatt lennie. Csak akkor foglalatossá lehetett az elhunyt, és maradhatott vele egy fedél alatt, ha apja, anyja, gyermeke vagy vele egy apától származó testvére halálozott el. A kohánitáknak tilos belépniük a temetőbe. – A szerk.].

[Duna]Szerdahelyen több sakter élt: többek között a Mendl, a Nasz és a Somovics [Slomovics?]. A sakterek a kántor tisztségét is betöltötték. A városban volt legalább hat kóser mészárszék. Az állatokat egy nagy udvaron vágták le, közel a mai Kék Duna áruházhoz. A szárnyasokat a sachtplatzra hordtuk. Kóser marhahúst és borjúhúst állandóan lehetett kapni. A saktereknek persze

fizetni kellett, de már nem emlékszem, mennyit.

Volt Hevra Kadisa is, meg voltak ilyen zsidó jótékonyági egyesületek is Dunaszerdahelyen. Az egyik szervezet tagjai péntekenként minden zsidó háztartásba vittek „Sabesz cetl”-t, ami értesítette a hívőket, hogy pontosan mikor jön be, és mikor távozik a szombat.

A nagytemplom udvarában volt a mikve. A családkból csupán a nők használták. A mikvét leginkább a menstruáció után látogattuk. A menstruáció végétől legalább nyolc napnak kellett eltelnie, hogy elmentünk a fürdőbe. Először letusoltunk, mert a mikvét csak teljesen tisztán használhattuk. A fürdőben több fürdőkád volt. A medencében háromszor kellett lemerülni [A mikvében való alámerülésnek természetesen nem a higiéniai, hanem a rituális megtisztulás a célja. A rituális megtisztuláshoz a menstruáció végétől hét ún. tiszta napnak kell eltelnie, napnyugtától a hetedik nap nyugtáig, és a hetedik nap napszállta előtt kell fölkeresni a mikvét. – A szerk.].

A [duna]szerdahelyi zsidó gyerekek nagy része a zsidó alapiskolát látogatta. Az iskola épülete a mai napig áll. A zsidó iskola annyiban különbözött az állami vagy a katolikus iskolától, hogy zsidó hittant is tanultunk. Az iskolában öt osztály volt, és mindegyikben más tanító tanított. Később egy új iskola is épült. Emlékszem, azt szokták a gyerekek énekelni, hogy „Felépült az új iskola, sok szép tanterem, amelyben a sok tudomány” – nem tudom mikor – „megterem. Aki most hozzájárul, ... azért épült fel az új iskolánk.” A [duna]szerdahelyi jesivát zsidó diákok és a bóherok látogatták. Egy részük Weinberger, a másik pedig „Meggyesi” rabbi táborához tartozott. A jesivában a Tórát tanulták, és vallástanból tették le a vizsgákat. A bóherkaszárnya és a bóherkonyha a főutcán épült. A bóherok a pincében sütötték a maceszt. Pészahkor mindig el kellett érte menni.

A [duna]szerdahelyi zsidók leginkább kereskedelemmel foglalkoztak, főleg rövidáruval és textillel. Meg voltak pékek.

A háború előtt is kövezett utak és járdák voltak. A villany és a folyóvíz is be volt vezetve, de mi a kútról hordtuk a vizet. A kút elég közel esett a házhoz, vécére viszont az udvar végére kellett menni. Az autó ritkaságnak számított akkoriban, inkább lovas kocsival közlekedtünk. A Csillag utcába jártunk piacra, az nem volt messze tőlünk. Többnyire csütörtökön mentünk, hogy szombatra mindent beszerezzünk. Pénteken halat is lehetett kapni.

Apám neve Reisz Jakab, zsidó neve pedig Jakov. 1884-ben született, Nádszegen. Anyámat lány korában Ruider Otíliának hívták, a zsidó neve Lea. 1888-ban született Vásárúton. Azt hiszem, édesapám csak alapiskolába [elemi iskolába] járt. Édesanyám is csupán nyolc osztályt végzett [Föltehetően nem nyolc osztályt, hanem hat elemi végzett. – A szerk.]. Biztos állami iskolába járt, mert faluhelyen akkoriban nem volt zsidó iskola.

Apám mészáros volt. Vezekényen nyitott húsüzletet, füstölt húst árult [(Nagy)Vezekény (Vozokany) – kisközség volt Bars vm.-ben, 1891 400, 1910-ben nem egészen 500 lakossal. A trianoni döntést követően Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Az első háború alatt segédmunkásként dolgozott [Föltehetően besorozott honvédként. – A szerk.], utakat építettek [Nagy]Mácséd és Galánta között. A háború után szívelégtelenségben szenvedett.

Az édesanyám talán elmesélte, hogyan ismerkedtek össze édesapámmal, de már nem emlékszem rá. Talán 1910-ben tartották meg az esküvőt a [duna]szerdahelyi ortodox zsinagógában. Azt hiszem, Weinberger rabbi adta össze őket [Smuel Lévi Weinberger, a későbbi Hillel Weinberger

rabbi apja. – A szerk.]. Akkoriban az volt a szokás, hogy a menyasszonyt az anyja és leendő anyósa vezették a hüpe alá [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Szüleim az esküvő után Vezekényen éltek. A vezekényi szülői ház még ma is áll. Apámék jóban voltak a szomszédokkal, és a Szilvásiék állítólag nagyon szerették őket.

Az édesapám 1922. február 14-én halt meg Vezekényen. Úgy halt meg, szegény, hogy szombat reggel elküldte a két fiát templomba azzal, hogy majd utánuk megy. Mire visszajöttek, már nem élt. Fiatal volt még, szívinfarktust kapott negyvenkét éves korában [Ha az apja 42 éves korában halt meg, akkor 1880-ban született, nem 1884-ben. – A szerk.]. Édesapámat [Duna]Szerdahelyen, a zsidó temetőben temették el. Nem ismertem az édesapámat, mert a halála után, 1922. augusztus ötödikén születtem. A testvéreim szoktak mesélni róla. Hiányolták, mindig mondogatták, hogy nagyon jó apa volt. Emlékszem, még nem lehettem talán három éves sem, de minden vasárnap reggel kimentünk a temetőbe.

Apám halála után anyukám úgy döntött, Dunaszerdahelyen fogunk letelepedni, mert zsidónak akarta nevelni a gyerekeit. Édesanyám egy kiskocsmát nyitott Dunaszerdahelyen. Anyukámat a hatóságok hadiözvegynek nyilvánították. Az orvosok ugyanis azt mondták, hogy édesapám a háborúban szerezte a betegségét, és ez okozta a halálát. Anyám kárpótlásként megkapta az engedélyt a kocsmá megnyitására. A kocsmá a házunk utcára néző részében nyílt. Az utcáról egy kis helyiség nyílt, ahol a söntés állt. A pulthoz söröscsapot erősítettek, a pult mögött pedig stelázsi volt a poharaknak. Innen egy nagyobb helyiségbe lehetett bejutni, ahol mulatságokat szoktak rendezni. Ruider nagypapa mérte ki a szeszes italokat, a halála után pedig édesanyám. A pálinkát egy gazdag zsidó kereskedőtől, Neuhausertől vásároltuk. Amikor elfogyott az ital, anyám a kezembe adott egy szatyrot, abban négy kétliteres laposüveg volt, és elküldött a Neuhauserékhez. Hát gondolhatja, milyen kocsmá volt, abban hoztuk a pálinkát. A sört Wetzleréktől vásároltuk, ők is zsidó kereskedők voltak. Szép nagy emeletes házuk volt. A mi kocsmánk inkább olyan szegényes kocsmá volt, inkább a falusi emberek tértek be hozzánk. Akadt olyan paraszt is, aki csak a kocsmánkba járt. Anyuka mindig a kocsmá körül szorgoskodott. Nem ment azért annyira rosszul az üzlet, meg lehetett belőle élni. Mi, gyerekek nem szerettük a kocsmát. A lányok sosem léptek be oda. A bátyám néha betévedett, de ő is csak ritkán.

Nem éltünk bőségben, de sosem éhezünk, hála istennek. Mindenén spórolni kellett, a ruházaton is. Én tizenhat éves koromban kaptam először új kabátot, mert mindig a testvéreim után örököltem a ruhákat. Máig emlékszem, hogy örültem neki. Minden héten háromszor ettünk téstát. Szombatra többnyire sólet került az asztalra, mert az volt a legolcsóbb, egytálétel és laktató. Amikor Béla bátyám elkezdett marhakereskedéssel foglalkozni, több pénz került a kasszába, mert közösen gazdálkodott édesanyámmal.

Anyám egyik nagybácsija, Ruider Sándor segített minket. Nem adott pénzt, de gyakran kaptunk tőle élelmiszert és hasznos tanácsokat. Sanyi bácsi tehetős, jószívű ember volt, és a városért is sokat tett. Emlékszem, pénteken mindig halat ettünk. A [duna]szerdahelyi piacon péntekenként teknőből árulták a halat. Egyik pénteken megállt nálunk a Sanyi bácsi, és azt mondta anyukámnak: „Arról beszélnek a piacon, Otil, hogy te a legapróbb halakat veszed meg.” Erre az édesanyám ezt válaszolta: „Nem baj. Az nagyobb baj volna, ha arról beszélnének, hogy a gyerekeim rongyos ruhában járnak.” Anyám spórolt. Nem szégyen a szegénység, csak kellemetlen.

Édesanyám anyanyelve magyar volt, de Ruider nagyapával gyakran beszélt németül. Egy kicsit tudott héberül is. Anyuka a ruhája fölött mindig lüsztér kötényt viselt [A lüsztér fényes női kelme, pamut és moher vagy alpaka keveréke. – A szerk.]. A haját rövidre nyíratta. Egész nap parókát hordott, csupán este vette le a fejről. [Duna]Szerdahelyen nemigen jártak az asszonyok paróka nélkül, hiszen ez egy vallásos hitközség volt. Szép paróka volt, velünk szemben volt egy ilyen parókakészítő, és az minden héten járt fésülni azt a parókát. Nagyon szép parókája volt, egyszerű, nem volt az ilyen fürtös vagy mi. Egy ilyen egyszerű paróka volt. Azelőtt a parókák emberi hajból készültek, nem holmi műszálból. Édesanyám nagyon jó anya volt, a gyermekei voltak az egyetlen gondolata, mindent megtett értük. Nagyon önfeláldozó asszony volt, szegény.

Egy nagy házban laktunk a Teleki utcában. A ház első két helyiségében volt a kocsma. Utána következett a konyha, nagy konyhánk volt, két szoba és a spájz. Akkoriban nem volt fürdőszobánk. Mindig behoztuk a nagy pléhkádat, és megtöltöttük vízzel, amit a kútról hordtunk. Vécére jó messze jártunk, az udvar végére. Nagy udvarunk is volt, de kertünk nem volt. Azelőtt úgy volt, hogy ősszel jöttek a farkasdiak kocsikkal, és árulták a zoldséget, és akkor beteremtettünk úgy homokba, nagy pincénk volt, és aztán azt használtuk egész évben. Több lovas kocsi fért el az udvarunkon. Kocsmánk volt, így aztán a dinnyések is sokszor az istállónkban éjjeleztek a szalmán.

Dunaszerdahelyen két lovat és teheneket tartottunk. Édesanyám tyúkokat is nevelt, de csak a tojás miatt. A libát és a kecskét rendszerint valamelyik közeli faluban vásároltuk. Az állatoknak egy szolgálégény viselte gondját. Sokáig szolgált nálunk, de nem állandóan. Csak akkor vette fel az anyám, amikor több tehenet tartottunk. Néha két jószágunk volt, máskor meg négy. Amikor Béla bátyám felnőttkorában marhakereskedéssel foglalkozott, meggyarapodott a marhaállomány. A szolgálégény egy kis kamrában lakott, közel az istállóhoz, és egy vaságyon aludt. Fogalmam sincs, mi volt a fizetsége. Akkoriban egy asztalnál étkezett velünk. Nagyon rendes ember volt.

A Teleki utcában nagyon kevés keresztény lakott, de velünk szemben keresztények éltek. Mindegyik igen rendes volt. Mikor el akartak bennünket vinni 1944-ben, akkor az az asszony elment a hivatalokba, és mondta, hogy huszonkét éve egymás mellett voltunk, és egy kocsmánk volt, de hát nekünk volt egy szegényes kocsmánk. Őnekik meg volt egy vendéglőjük. Kocsma volt, meg ott főztek is. Mellette egy ház, úgyhogy gazdag emberek voltak azok, Kázméréknak hívták. És fölment a hivatalokba, és mondta, hogy huszonkét évig laktunk egymás mellett, és hogy mind a kettőnknek kocsmája van, de mondom, hogy nem lehetett összehasonlítani a kocsmát – és hogy ne vigyenek el bennünket. Úgyhogy minket a gettóba később vittek ezáltal, hogy a szomszéd ment garantálni értünk [lásd: Dunaszerdahely].

Amikor az édesanyám írt, mert ő sokat... így levelezett, írt, mert okos asszony volt nagyon, rá volt utalva saját magára, akkor csak lábujjhegyen mentünk be a szobába, ha ő írt vagy valamit olvasott. Különböző újságokat járatott, közülük kettő német nyelvű volt. Az egyik a Prager Tagblatt volt [A bécsi lapoktól eltekintve a Prager Tagblatt volt a Monarchia legnagyobb német nyelvű napilapja, és ez volt Csehszlovákia alatt számos zsidó származású szerkesztő dolgozott a lapnál, és dolgozott a lap számára sok zsidó levelező is, így például Max Brod, Willy Haas, Rudolf Fuchs, Egon Erwin Kisch, Theodor Lessing stb. A lap utolsó száma 1939. március elején jelent meg. – A szerk.]. Otthon magyar és német nyelvű könyveink voltak. Anyuka elsősorban olyan könyveket olvasott, amik a zsidóságról szóltak. Nem emlékszem, hogy valaha is megszabta volna, mit olvassunk, szabadon

választhattunk. Otthon sosem szoktunk politizálni. Egyik bátyám sem lépett be semmilyen pártba. Édesanyám tagja volt egy műkedvelő és egy zsidó női egyletnek, de nem töltött be semmilyen tisztséget. Az egylet tagjai szombat délutánonként jártak össze beszélgetni, és néha zsidósággal kapcsolatos előadásokat is szerveztek.

Anyuka leginkább az utcabeliekkel és a rokonokkal járt össze beszélgetni. Volt neki itten barátnője, volt a szomszéd is, aki velünk szemben lakott, a Reich néni, és aztán hát a rokonokkal, Mariska nénivel [Reisz Sámuelné, szül. Schultz Mária], Sanyi bácsi [Ruider Sándor] feleségével, de nem volt neki olyan sok ideje barátkozni, mert dolgozott. Sőt, mi több – egyszer ott voltak, minden évbe eljöttek járceitkor [jahrzeit] a testvérei, és az anyám kivezette valahogy a tehenet, és a kútnál elesett, és eltörött neki a válla. Eszébe se jutott volna szegénynek..., szóval jött az orvos, és belerúgott ide neki, mert úgy jött vissza neki [a válla, amely tehát nem eltörött, hanem csak kiugrott a helyéről. – A szerk.]. Zsidó orvos, a doktor Kozma. És levetette a cipőjét, és úgy belerúgott, úgyhogy visszaugrott neki. Az nagy fájdalom, de hát nem is jutott volna eszébe, hogy el lehet menni Pöstyénbe, mert akkor is volt Pöstyén [A Nyitra vm.-ben lévő Pöstyén kénes hévizeivel és iszapjával már akkoriban is jelentős gyógyfürdőközpont volt. – A szerk.]. Lehet, hogy pénz se volt rá, én nem emlékszem, de mondom, hogy szegény otthon szenvedett, de nyaralni vagy mit tudom én, nem voltunk soha sehol. Elmentünk – én elmentem [Alsó]Szelibe az Irén nénihez nyaralni, aztán Hidaskürtön is volt egy nénim, a Liza néni. Elmentünk, azokhoz mentünk, azok is jöttek mihozzánk.

Dunaszerdahelyen csak ortodox zsidók éltek. A hitközség kettévált: az ortodox és a bigott ortodox zsidókra. Mi nem voltunk bigottan ortodoxok, az anyám mégis rendszeresen eljárt a zsinagógába, és kóser háztartást vezetett. Édesanyám ülőhelyet is bérelt a nagytemplomban. Hosszú éveken keresztül mindig ugyanott ültünk. Évente talán harminchat vagy negyven koronát fizetett ezért a hitközségnek. És persze minden félévben leadtuk a hitközségi adót, hiszen a hitközségnek is élnie kellett valamiből. A kóserséget betartottuk rendesen. Külön zsíros és tejes edényt használtunk [lásd: étkezési törvények]. A húst rendszerint beáztattuk, kisóztuk, és leöblítettük [A kóserolás menete: a jól leöblített húst fél órára langyos vízbe áztatták, hogy a só majd jól kiszívja belőle a vért. Utána az ismét leöblített, inaktól megszabadított, bevagdalt húst közepesen durva sóval alaposan besózták, és ferde felületre helyezték, hogy a vér kifolyjon belőle. A májat tűzön is ki kellett perzselni (miként a nem friss, három napnál korábbi vágásból származó húst is). Legkevesebb egy órán át kellett ilyen állapotban tartani a húst, majd ismét le kellett öblíteni, háromszor egymás után. – A szerk.]. Dunaszerdahelyen több sakter és kóser mészáros vágta le az állatokat. Anyám rendszerint a nővéreimet küldte el a szárnyasokkal a sachtplatzra. Én nem nagyon jártam oda, mert én voltam a legkisebb az öt gyerek közül. Főképpen libákat vágattunk le, mert a főzésnél szükség volt a zsírra, amit a libából sütöttünk ki. Akkoriban nem lehetett olajat kapni, a zsír nagyon értékes volt. A zsír az egy nagy dolog volt, úgyhogy inkább lekváros kenyeret kaptunk otthon, mint zsíros kenyeret. Amikor levágtunk a baromfit, az utcabeli Juda Schwarzhoz vittük leellenőrizni, hogy kóser-e. Schwarz bácsi felfújta a gégét, víseknek hívták azt [véset – a liba nyelőcsőve], és megnézte, hogy tiszta-e. Ha nem találta tisztának, akkor tréfi volt [tréfli; A tisztaság ezúttal is rituális értelemben értendő: ha az amúgy engedélyezett és szabályosan levágott állat húsán a legkisebb sérülés is mutatkozik, az állat már „széttépettnék” (töréfa) számít, s húsát egészében véve tilos elfogyasztani. – A szerk.]. Volt egy ember, Mihálikéknak hívták, és azok mitőlünk mindig megvették. Sőt, mi kecskét is szoktunk ilyen időben, húsvétra [Pészah]

vágatni, és mindig a hátulját is adogatta – azoknak adtuk el. [A négylábú állatok hátsó részében fut végig az ún. „gid hánása” (ülőideg vagy szökőin), amelyet Jákov angyalal vívott harca nyomán nem szabad elfogyasztani. Ha ezt az inat szakszerűen eltávolítják az állat hátsó feléből, akkor a maradékot meg lehet enni, de az ásenáz országokban nagyon kevesen tudják, hogyan kell az inat eltávolítani. Emiatt pl. Magyarországon is inkább az volt a szokás, hogy az egész hátsó részt eladták a nem zsidóknak. Mindazonáltal ha valaki ért a szakszerű eltávolításhoz, akkor a hátsó rész maradéka kóser. (Ráadásul a négylábú állatok hátsó része a drágább hús, az eleje csontosabb, ezért olcsóbb). – A szerk.].

A szombatot rendesen megünnepeltük. Péntek este volt a gyertyagyújtás, mindegyikünk vett föl másik ruhát. Édesanyám négy gyertyát gyújtott, nem tudom, miért négyet. Én is négyet gyújtok, és Ruider nagypapa kidüst mondott [A gyertyát fél órával a naplemente előtt kell meggyújtani; a péntek este meggyújtandó gyertyák számát tekintve pedig két szokás van: az egyik szerint két gyertyát kell meggyújtani (az egyik jelentése: „megemlékezzél”, ti. a szombat napjáról; a másiké: „őrizd meg”, ti. a szombat napját. A másik szokás szerint annyi gyertyát kell gyújtani, ahányan vannak a családban. Az itt említett négy gyertyát nem tudjuk értelmezni. – A szerk.]. Úgy szerette inni a spriccet [fröccs – a szerk.], hogy egy az egyhez arányban volt benne a bor és a víz. Ebéd után sokszor ivott spriccet. De egyik gyerek, fiútestvérem se, soha nem ittak még spriccet se. Szombaton nem dolgoztunk, legfeljebb elmosogattuk az edényeket, de mást nem csináltunk. Aznap nem mentünk autóval, sőt biciklivel sem, és nem fogtuk kézbe a pénzt. Emlékszem, a szomszéd gyújtott fényt nálunk [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Többnyire sólet volt nálunk. Többnyire mindig marhahús volt benne, és volt az a libanyak, főtt libanyak, és az mindig meg volt töltve. Nem hússal, hanem liszt volt benne, zsír, paprika, só, víz. Az be volt téve abba a libanyakba, és benne a sóletban. És többnyire tojás volt még a sóletban. Ha nem volt hús, akkor volt tojás benne. Pénteken délután anyám elküldött minket a sólettel a pékhez, Kohn Nándorhoz. [Duna]Szerdahelyen legalább öt zsidó pék volt. A sóletos edény fődőjét letakartuk papírral, ráírtuk a nevünket, hogy ne keveredjen össze a többi edénnyel. Szombaton délben mentünk érte. Szombaton szoktuk olvasni a Szemiremet [Valószínűleg a „Cene rené”-re (szó szerint: „Gyertek és lássatok”) gondol, a zsidó nőknek írt, jiddis nyelvű magyarázatos és egyszerűsített Sulhán Áruhra, amely népszerű szombat délutáni olvasmány, elbeszélés- és példázatgyűjtemény volt. – A szerk.]. Rendszerint meglátogattuk a [duna]szerdahelyi rokonságot, meg a barátnőkkel mentünk mint leányok, úgyhogy jól elszórakoztunk szombaton.

Minálunk volt háromszor egy héten bóher. Szóval kedden, csütörtökön és szombaton, pedig nem voltunk annyira gazdag emberek. Kedden volt a keddi bóher, aztán a csütörtöki és a szombati bóher. Nagyon rendesek voltak. Nekünk két bóherünk volt csak. Azok itt tanultak a jesivában, itt [Duna]Szerdahelyen. Azt szokták mondani a [duna]szerdahelyiek, hogy „Neben Hüst”, hogy Hüst [Huszt] mellettiek. Munkácsiak, azok jöttek mindig. Nagyon sok snorrer jött sajnos, koldus, nagyon sok koldus. Azok nagyon szegény emberek voltak, a Munkács környéki zsidók. Azok ilyen fakitermeléssel foglalkoztak, szóval nem voltak kereskedők, mert a kereskedő, ha rosszul is megy neki, az mindig hoz valamit. De azok a két kezükkel dolgoztak, és nehéz munkát végeztek többnyire.

Pénzt is kellett nekik adni, mert nem volt nekik útiköltségre, és ebédet, hát természetesen. Soha nem főzött az én édesanyám úgy, hogy egy-két ember ne jött volna, pedig mondom, hogy nem voltunk gazdag emberek, de ha főzött bablevest, krumplilevest, akármit, mindig úgy, hogyha oda

valaki betévedt, akkor volt. Anyám bedagasztotta a kenyérrevaló tésztát, majd kosárba rakta, és a pék két koronáért megsütötte darabját. Egyszerre három kenyeret is süttetett az anyám, hiszen a friss kenyér gyorsan elfogyott. Sokszor bejöttek hozzánk szegény emberek, akik meettek egyszerre egy fél kenyeret.

A Purim nagy ünnepségnek számított [Duna]Szerdahelyen. Természetesen a zsidók elmentek a zsinagógába, ahol zajt csaptak, és a kereplőket rázták, amikor a Hómont [Hámán] említették. A rabbik beöltöztek csodarabbiknak, és lovas kocsival mentek Nagyabonyba, a legközelebbi faluba, ahol az állomás épült. Ott felszálltak a vonatra, és úgy jöttek vissza Dunaszerdahelyre. Purimkor színdarabot [purimspiel] adtak elő a szomszéd vendéglőben. Az egyik nagy helyiségben állították fel a színpadot. Oda befért legalább háromszáz ember. A színdarabban gyerekek is és felnőttek is játszottak. Emlékszem, milyen szépen énekeltek. A zsidó lányok és legények purimbált szerveztek. Purim alkalmából több vendég szállt meg nálunk. Somorjáról is jöttek zsidók, két lány mindig a házukban hált meg.

Gyerekkorunkban a testvéreimmel álarcot viseltünk a Purim alatt. A leányok fiúruhába, a fiúk pedig leányruhába öltöztek, így mentek a városba. Édesanyámmal rengeteg süteményt süttünk, de főleg kindlit meg imbedlit. Már nem emlékszem, hogyan készítettük a kindlit, de azt tudom, hogy az imbedli egy gömbölyű sütemény volt, lisztből, tojásból, cukorból és gyömbérből készült. Főképpen a rokonoknak küldte az édesanyám [sláchmónesz]. A szegényeknek pénzt meg süteményt adtunk. Például volt itt egy olyan „Versorgungshaus”, öregotthon [Inkább szeretetháznak mondták annak idején. – A szerk.], ahová gyakran, nem csak ünnepekkor küldött süteményt szegény anyám. Kéthavonként egy nagy kosárban túrós derglit és két ötliteres kannában kakaót vittünk az öregeknek. A derglinek négyszögletes formája volt, és kelt tésztából készült, amit tejből, vajból és élesztőből dagasztottunk. A túró a közepébe került [A máshol túrós delklinek nevezett, lényegében túrós batyuban a túróhoz szoktak szilvalekvárt is keverni. – A szerk.].

A Pészah nagyon szép volt nálunk, mert olyankor összejött az egész család. Édesanyám a padláson, egy ládában tartotta a pészahos edényeket, szépen becsomagolva. Az ünnep előtt új kötényben mentünk fel értük. Elmostuk őket, majd beraktuk a kredencbe, és a hétköznapi edényeket, evőeszközöket, sőt még a főzőkanalakat is felvittük a padlásra, mert Pészahkor ezekből semmit sem használtunk. Az ünnep alatt először mindig főtt tojást ettünk ebédre. Azután került az asztalra a maceszgombóclevés. Édesanyám általában tyúkból főzte a levest, majd a főtt húst megsütötte. Nyolc napon keresztül nem ettünk mást. Egy fazék mindig tele volt tojással. Amikor megéhezett valamelyik gyerek, a tojást héjában főtt krumplival majszolgatta. Édesanyámnak elég nagy gondot jelentet előteremteni az ünnepi lakomát, hiszen özvegy volt, öt gyereket nevelt, és nem volt pénzünk.

Az anyai nagyapám [Ruider Benjámín] vezette a szertartásokat az ünnepek alatt. Emlékszem, Pészahkor mindig egy szép vánkös került a székére az asztalfőnél [Pészah első estéjének szertartásáról, a széderestéről van szó. Pészah az egyiptomi rabszolgaságból való kiszabadulásnak, tehát a szabadságnak az ünnepe. A szabad emberek pedig a bibliai időkben kényelmesen elheveredve, bal oldalukra dőlve, jobb kézzel szedegették a falatokat az akkoriban alacsony asztalról. (Rabszolgáknak tilos volt ilyen testtartásban étkezni.) A párnát ennek emlékére, támasztéknak teszik a szédert vezető férfi székére. – A szerk.]. Nagypapa rendszerint felvette a

fehér kitlit és a fehér sapkát. Héberül tartotta a szertartást, de lefordította magyarra, hogy mindenki megértse. A fiúk kérdeztek, a nagypapa válaszolt [A hagyomány szerint a legkisebb fiú vagy a legfiatalabb gyerek teszi föl a kérdéseket. Lásd: má nistáná. – A szerk.]. Amikor már tudtunk olvasni, mindegyik gyerek elolvasott egy részletet az Hagadából. Volt egy tál, azon voltak a maceszok, és volt ilyen nagy fehér damasztörülköző, az még meg van most is. És így volt hajtva a három macesz, úgyhogy hozzá lehetett nyúlni mind a háromhoz. Mindig kellett hozzányúlni. Volt egy szédertál, egy nagyon szép szédertál, azon volt rajta a macesz, és le volt takarva, és azon voltak ilyen kis tányérkák, egyikben volt a chrajszesz [hárószet – lásd: máror], nem tudom, micsoda, ami a dióból van. Aztán volt a torna, volt a retek, sós víz, ami kellett, minden rajta volt. Biztos megvan mindnek a jelentősége. Nagyon szép volt a széder, mert utána mindig ünnepeltünk, énekeltünk: „kilaj noe, kilaj joe, adirbim lechó...” [Ezt az imádságot éneklik a szédereste végén. A refrén jelentése: „Őt illeti a dicséret, Őhöz illik!” – A szerk.].

A Szukot és a Szimhát Tóra a kedvenc ünnepeim közé tartoztak. Régen minden háznál építettek szukát, sátrat. A bátyáim az udvarunkon állították fel, és a tetejét náddal takarták le. A szukát szépen kidíszítettük. Csillagokat vágtunk ki színes papírból, a diót aranypapírba csomagoltuk, megkötöttük és felakasztottuk a sátorban. Amikor esett, a színek lecsurogtak a lepedőkre, amelyek a sátor falait képezték. Szép időben kint ettünk a szabad ég alatt. Természetesen etrog meg lulov [luláv vagy lülef, vagyis pálmaág] is volt nálunk. Minden reggel imádkoztunk, majd a szukában elfogyasztottuk a reggelit. Ünnepekkor rendszerint meglátogattuk egymást a rokonainkkal, barátainkkal és ismerőseinkkel. Az ünnep nyolc napig tart. Ebből a nyolc napból négy a főünnep, és négy a félünnep, chalamajd [Csak az első két nap főünnep, a többi félünnep. – A szerk.]. Akkoriban az volt a divat, hogy a rokonok meglátogatták egymást.

A Hanuka nyolc napig tartott. Az ünnepek alatt kicsit jobb ételek kerültek az asztalra, rendszerint siskát [fánk] sütöttünk. Máig megőriztem édesanyám hanukás gyertyatartóját [hanukija]. Nálunk Ruider nagypapa szokott hanukagyertyát gyújtani, halála után pedig édesanyám, minden este gyújtott egy-egy gyertyát, a gyertyatartót meg az ablakba tettük, az udvari ablakba. Hanuka alatt kártyáztunk meg trendeliztünk. Volt egy ilyen pörgettyű, és arra rá volt írva „had, stain, salos, arba”. Egy, kettő, három, négy. És aki a legtöbbet pörgette, úgyhogy a pörgettyű leesett, az nyert. És ezt pénzben is szoktuk játszani.

Újév előestéjén, majd Újév napján és utóestéjén a zsinagógába mentünk. A Ros Hásáná alatt olyan gyümölcsöt szoktunk enni, amit egész évben nem eszünk. A zsidó temető mellett egy naspolyafa nőtt, arról szedtük le a gyümölcsöt. Újévkor rendszerint bárhesz került az asztalra. A családfő szétosztotta a családtagok között, úgyhogy mindenki kapott egy majcit [darabot], amit chamécben mártogatott [Ros Hásánakor nem szokás savanyú dolgokat az asztalra rakni, amilyen például a chamécnek számító ecet, hanem édes dolgokat, például mézet kínálnak. Elképzelhető, hogy az interjúalany nem jól emlékszik, de az is, hogy esetleg valamilyen helyi vagy családi szokásról van szó. Mivel Ros Hásánakor szokás halat enni, a halhoz adott mártás szolgálhat mártogatnivalónak, és ha ebbe valamilyen chámécos dolgot tesznek, ezt lehet így hívni. – A szerk.]. A gyerekek akkor kaptak (egyszer egy évben) új ruhát. A Jom Kipur alatt papucsban [Lehetőleg nemezpapucsban, de semmiképpen nem bőr lábbeliben! – A szerk.] mentünk a zsinagógába, mert az a gyásznak a jele. Részt vettünk a reggeli és az esti szertartásokon. Este volt a Kol Nidrej [Kol Nidré]. Anyám ki sem ment végig a templomból. Szigorúan betartottuk a böjtöt. Egyáltalán semmit nem ettünk. Tizenkét éves koromban már én is rendesen böjtöltem.

Apámnak hat testvére volt: Miksa, Sámuel, Bernát, Adolf, Albert és Fanni. Ortodox családból származtak, és nagyon összetartottak. Az apai nagyapám [Reisz Jakab] járceitja [jahrzeit] alkalmából rendszerint az összes testvér összejött [Duna]Szerdahelyen.

Reisz Miksa volt a legidősebb a hét gyerek közül. Édesanyám lánytestvére, Ruider Száli volt a felesége. Reiszék Nyárasdon laktak [Nyárasd – két egykor Pozsony vm.-ben, majd Komárom vm.-ben lévő kisközség, Alsónyárasd és Felsőnyárasd 1940-ben végrehajtott egyesítéséből jött létre Nyárasd, szlovákul Topoľníky. – A szerk.]. Miksa bácsi kocsmát nyitott. Azelőtt általában minden falusi zsidónak volt kocsmája. Ezenkívül földműveléssel foglalkoztak, és teheneket meg lovakat tartottak. Öt gyermekük született: Árpád, Zoltán, Izidor, Frigyes és Gizella. Miksa bácsi családja az ortodox hitközség tagja volt. A vásárúti imaházat látogatták. A háború alatt a család nagy részét deportálták. Miksa bácsi a feleségével együtt Auschwitzban pusztult el. A gyerekek az Árpin és Izidoron kívül hazatértek. Nem biztos, hogy a két fiú Auschwitzban halt meg. Lehet, hogy valamelyik munkatáborban veszték el. Az unokatestvéreim a háború után is tartották a hagyományokat, de már nem vezettek kóser háztartást. Zoli körülbelül 1949-ben kiment Amerikába. Gizus is már huszonöt éve él ott. Frigyes [Duna]Szerdahelyen lakott, nemrég halt meg.

Apám következő testvérét Reisz Sámuelnek hívták. Felesége, született Schultz Mária zsidó volt. Sámi bácsiék [Duna]Szerdahelyen laktak. Hat gyermekük született, három lány: Jolán, Bella, Sára és három fiú: Andor, Nándor és Sándor. Mariska néni otthon volt, Sámi bácsit pedig a jéggyárban alkalmazták. Azelőtt ilyen blokkjegek voltak, és a nagybácsimat bízták meg az eladással. A pénz egy gazdag [duna]szerdahelyi zsidónak, Wetzlernek kellett leadni. Sámi bácsi nagyon becsületes volt, mindig leadta az egész összeget. Wetzlerék viszont megszánták, mert szegény volt, és ráadásul el kellett tartania a sok gyereket. Amikor például háromszáz koronát adott le, Wetzler úr csak százhuszat fogadott el. Nagyon jó emberek voltak ezek a Wetzlerék. Sámi bácsi, Mariska néni, Jolán, Bella és Nácika valószínűleg Auschwitzban pusztult el. Sanyi a háború után kivándorolt Izraelbe, ahol kibucban élt. Izraelben halt meg. Andor Poděbradyban [Poděbrady, csehországi város] dolgozott mint szívspecialista. Megnősült, de a felesége elég hamar meghalt. Andor sosem cigarettázott, nem ivott, mégis rákban halt meg. Sárika férjhez ment, és 1949-ben kimentek Izraelbe. A városkának, ahol letelepedtek, Naharija a neve. Sárika sincs már az élők között.

Reisz Bernát nagybácsim Nagymagyaron lakott [Nagymagyar – kisközség volt Pozsony vm.-ben, 1891-ben 1200, 1910-ben 1300 lakossal. Trianon után Csehszlovákiához került, 1938-ban átmenetileg visszakerült Magyarországhoz az első bécsi döntéssel.– A szerk.]. Fogalmam sincs, hogy hívták a feleségét, mert nagyon régen, még a háború előtt halt meg. Három családjuk volt: Paula, Gizella és egy fiuk, akinek a nevére már nem emlékszem. Bernát bácsi vegyesboltot nyitott a faluban. Minden évben kétszer-háromszor ellátogatott hozzánk, mert az egyik lánya [Duna]Szerdahelyre ment férjhez. Bernát bácsi kivált a többi testvér közül, igen elegáns ember volt. A többiek egyszerűen öltözködtek, Bernát bácsinak viszont olyan ficsúros volt a megjelenése. A háború alatt a fiún kívül mindannyian lágerban pusztultak el. A fiú a háború után nyitott szegfűüzletet Ausztriában, a város neve Baden bei Wien.

Édesapám következő testvérét Reisz Adolfnak hívták. Dolfi bácsinak Nádszegen volt fűszerüzlete. A felesége nevére sajnos nem emlékszem, de tudom, hogy nem dolgozott. Dolfi bácsiéknak két fiuk és három lányuk született: Karolin, Jozefin és Mancsi. Az egyik fiút Öcsinek szólítottuk, a másik nevét nem tudom. Mind a ketten [Duna]Szerdahelyen inaskodtak. Az egész család lágerban pusztult el.

Reisz Albert nagybácsim Grazban telepedett le, és vegyesüzlete volt. Feleségül vett egy német nőt, akinek a nevére nem emlékszem. Egy fiuk meg egy lányuk született, Sára. Az én szüleim is Grazban szerettek volna új életet kezdeni, de az édesapám közben 1922-ben meghalt, és édesanyámmal végül [Duna]Szerdahelyre kerültünk. Albert bácsi lánya, Sári még a háború előtt Jeruzsálemban telepedett le. Többször találkoztam vele, amikor Izraelben voltam.

Apámnak volt egy húga is, akit lány korában Reisz Fanninak hívtak. Fanni néni Győrben lakott.

Anyámnak hat testvére volt: Miksa, Heinrich, Herman, Száli, Riza és Irén. Mindannyian Vásárúton születtek, és ortodoxok voltak. Ruider Miksa volt a legidősebb, ő Eperjesen lakott, és kocsmáros volt. Ezenkívül földműveléssel is foglalkozott. Kétszer nősült, mind a két felesége zsidó lány volt. Fogalmam sincs, hogy hívták az első feleségét, a másikat is csak Berta néniként ismertem. Az első asszony három gyereket hozott a világra: Dezsőt, Nándort és Terit. Szülésben halt meg. A második házasságból egy fiú született, akit Mihálynak hívtak. Berta néni jó anya volt, nem tett különbséget a gyerekek között. Miksa bácsi a tallói imaházba járt. A gyerekeit zsidó hagyományok szerint nevelte. A háború alatt az egész családot deportálták. A szülők lágerban pusztultak el. Misi, Dezső és Nándor a háború után Izraelbe ment. Dezső és Misi már meghalt, de Nándor még él. Jóval idősebb nálam, lehet olyan nyolcvannyolc éves

Anyám következő bátyja, Ruider Henrik Komáromban élt. A Kossuth téren volt a vaskereskedése. Heinrich bácsi egy zsidó lánnyal, Löwinger Irmával nősült meg. Négy gyermekük született. A két idősebbet Marcinak és Katalinnak hívták, de a két kisebbik gyerek nevére már nem emlékszem. Komáromban szép nagy zsidó hitközség volt. Bár Heinrich bácsiék ortodoxok voltak, Irma néni nem hordott parókát. Henrik bácsi sem volt annyira vallásos, de azért szombaton meg az ünnepek alatt elment a zsinagógába. A háború alatt az egész családot deportálták. Henrik bácsi a feleségével együtt a lágerban veszett el. A két kisebbik gyermeküket Auschwitzban elgázosították. Marci és Kató visszatért, és a háború után kimentek Izraelbe. Marci már meghalt, csak Kató maradt meg a családból. Parkinson betegségben szenved. Gyakran telefonálunk. Régebben leveleztünk, de most már egyikünk sem bír írni.

Édesanyám harmadik bátyját Ruider Hermannnak hívták. Herman bácsi Vásárúton élt, kocsmáros volt és gazdálkodott. Frida néni, a felesége háztartásbeli volt. Két gyerekük volt: Mátyás és Lenke. A háború alatt Herman bácsi egy transzportba került a fiával. Egy irtó csúnya lágerba, Mauthausenba szállították őket. Nagyon soványan jöttek vissza. Emlékszem, valami negyvenöt kilósak lehettek, pedig Herman bácsi azelőtt nagy termetű ember volt. A többieket is deportálták. Frida néni a lágerban pusztult el. Lenke túlélte. A háború után mindhárman Vásárúton telepedtek le. Egy ideig gazdálkodtak. Lenke később férjhez ment [Duna]Szerdahelyre, és közös háztartásban élt az apjával. Lenke rákban halt meg, szegény, korábban, mint az édesapja. Matyi ma Nyitrán lakik. Eléggé vallásos, ő szokta temetni a zsidókat.

Anyám egyik nővérét lány korában Ruider Rizának hívták. Egy Goldmann nevű zsidóhoz ment férjhez. Az esküvő után Hidaskürtön telepedtek le [Hidaskürt – kisközség volt Pozsony vm.-ben, 1891-ben is, 1910-ben is 1600 főnyi lakossal. – A szerk.]. Riza néni férje földműveléssel foglalkozott. Három családjuk született: két fiú és egy lány, Katalin. Riza néni a férjével együtt valószínűleg Auschwitzban halt meg. A három gyerekből csak egy tért vissza a lágerből. Kató Izraelben él. Az eperjesi unokatestvéremmel, Ruider Nándorral házasodott össze [Ruider Nándor és Goldmann Kató első unokatestvérek voltak, Nándor Kató anyja legidősebb testvérének, Ruider

Miksának volt a fia. – A szerk.]. Még nem voltak nálunk [Duna]Szerdahelyen, de én többször találkoztam velük Izraelben. Katóval máig tartom a kapcsolatot, szoktunk telefonálni.

Édesanyám lánytestvére, Ruider Száli a nyárasdi Reisz Miksához ment férjhez. Miksa bácsi volt apám legidősebb testvére. Száli néniék Nyárasdon laktak. Öt gyermekük született: Árpád, Zoltán, Izidor, Frigyes és Gizella. Erről a családról már meséltem [Lásd feljebb: Reisz Miksa, ifj. Reisz Jakab legidősebb testvére. – A szerk.].

Anyám legfiatalabb testvérét Ruider Irénnek hívták. Irén néni Müller Bélához ment feleségül. Az esküvő után Alsószeliben telepedtek le [Alsószeli – nagyközség volt Pozsony vm. Galántai járásában, 1891-ben 1300 lakossal, 1900-ban 2200, 1910-ben 2100 lakossal. Trianont követően Csehszlovákiához került (Dolné Saliby). – A szerk.]. Irén néniéknek három fiuk született. Az egyiket Lászlónak hívták a másik kettő nevére sajnos nem emlékszem. Lacika súlyos betegségben szenvedett. Hetente háromszor bejárt hozzá Pozsonyból egy orvos vesetöltésre. Ráment az egész vagyonuk, de mégsem tudták megmenteni. Müllerék ortodox zsidók voltak. Valószínűleg mind az auschwitz-i koncentrációs táborban pusztultak el.

Az én nevem Jana Feldmárová, zsidó nevem Jökütö. Ez azért van, mert az apám után vagyok, ő volt Jajkav [Jakov], és azért. 1922. augusztus ötödikén születtem Dunaszerdahelyen. Hároméves koromban édesanyám beíratott egy vegyes óvodába. Eleinte a testvéreim kísérték el az óvodába, de négyéves koromban már magam is elballagtam. [Duna]Szerdahelyen akkoriban nem volt olyan nagy a forgalom, mint most. Nagyon jó óvó nénink volt. Az óvodában színes ceruzát, kis papundeklit kaptunk, rajzoltunk, énekeltünk és szavalni tanultunk.

Az óvoda után zsidó alapiskolába [elemibe] jártam Dunaszerdahelyen. A zsidó iskola annyiban különbözött az állami iskolától, hogy zsidó hittant is tanultak a gyerekek. Szerettem iskolába járni. A kedvenc tantárgyam a számtan volt. Leginkább Stadler tanító urat kedveltem, ő tanította nekünk az ötödik osztályban a matematikát. A Komenského utcában lakott, ott, ahol ma a sógorom [Feldmár Sándor] él a feleségével, Irénkével. Stadler úr nagyon jó tanító volt, sosem ütött meg senkit. Akkoriban voltak ám olyan tanítók is, akik nádpálcával büntették a rosszalkodó gyerekeket.

Amikor kikerültem az alapiskolából, édesanyám beíratott egy pozsonyi reálgimnáziumba. A Lévyéknél laktam Pozsonyban, de én annyit sírtam ottan, hogy az borzasztó. Reálgimnáziumban tanultam, arra is emlékszem, egy saroképület volt. Légcölöp utca 1. Haza kellett engem hozni, aztán polgáriba beíratni. Így kerültem a szlovák nyelvű polgári iskolába [Duna]Szerdahelyen. A polgári iskolában mindegyik tantárgyat más tanár tanította. A többség keresztény volt, de sose tapasztaltam zsidóellenességet az iskolában. A kedvenc tanítóm Csukának hívták. Számtant tanított. A tanárok között volt egy ilyen, aki zsidó lett. Geernek hívták. Azt hiszem, németül írják azt Geernek. Zsidó lett, keresztény volt, és zsidó lett, igen. Fogalmam sincs, miért.

Az anyanyelvem magyar, de beszélek szlovákul és németül is. Ezenkívül még az óvodában megtanultam héberül írni és olvasni. Németül egyrészt otthon, másrészt az iskolában tanultam meg. Most is úgy-ahogy gyakorolom a nyelvet. Van egy nagyon jó barátnőm Bécsben, akivel minden héten telefonálok. Az itteni tót zsidók nem tudnak németül, úgyhogy nincs alkalmam németül beszélgetni. Németül megértek mindent, és el is mondok mindent, amit akarok.

Iskolás éveim alatt a szombatokat és az ünnepnapokat rendszerint otthon töltöttem. Szombaton egyáltalán nem közlekedtünk autóval, és nem szálltunk föl a biciklire sem. Anyukám viszont sosem tiltotta meg nekünk, hogy játsszunk az udvaron. Hétvégén találkoztam a barátnőimmal, és jól szórakoztunk. Az alapiskolában Lina volt a legjobb barátnőm. A háború után is tartottuk a kapcsolatot. Azt lehet mondani, hogy haláláig barátnők maradtunk. Lina zsidó volt, de az iskolán kívül akadtak keresztény barátnőim is. Leginkább az utcabeli gyerekekkel játszottam. Szabadidőnkben együtt rajzoltunk, futkároztunk, fogócskáztunk és bújócskáztunk. Amikor már polgáriba jártam, azért otthon is kellett segíteni, például felmosni a konyhát vagy lemosni a bútort.

Legszívesebben Irén néninél, édesanyám lánytestvérénél [Müller Béláné, szül. Ruider Irén] nyaraltam Alsószeliben. Müllerék ortodox zsidók voltak, és rendszeresen jártak az imaházba, Felsőszelibe. Egyszer én is velük mentem. A nagynénim kóser háztartást vezetett. Emlékszem, hogy vittem vele a sakterhez a baromfit. Irén nénit nagyon szerettem. Azt hiszem, ő volt a legjobb nagynénim. Nyáron igen jól éreztem magam náluk, sokáig aludhattunk, és a tóra jártunk fürödni. Édesanyámmal gyakran meglátogattuk Mülleréket. Rendszerint lovas kocsival mentünk Alsószelibe, és útközben megálltunk Hidaskürtön is, ahol anyám következő nővére, Riza néni [Goldmanné, szül. Ruider Riza] lakott. Nem emlékszem, mikor ültem először vonaton, de Pozsonyba gyakran utaztunk vonattal. Autóban is ültem a háború előtt. A bátyáimnak még akkoriban nem volt autójuk, de nekünk a férjemmel a háború előtt is volt autónk, de olyan öreg autó volt csak, nem új autó volt.

Négy testvérem volt: Béla, Árpád, Katalin és Rózsi. Én voltam a legkisebb ötünk közül. A legidősebb bátyám neve Reisz Béla, zsidó neve Jichak volt. Béla 1910-ben született Vásárhelyen. Zsidó alapiskolába járt [Duna]Szerdahelyen. Tizenhárom éves korában megtartották a bár micvóját. Mind a két fiútestvéremnek volt bár micvója. A bátyámnak is magyar volt az anyanyelve, de természetesen beszélt szlovákul is. Felnőttkorában marhakereskedéssel foglalkozott. Péntekenként ráhajtották a teheneket a teherautójára, majd elindult velük Pozsonyba. Azt lehet mondani, ő volt a családfenntartó, amíg meg nem nősült. Elég későn nősült, körülbelül harmincéves korában. 1942-ben feleségül vette Feldmár Janát, leendő férjem [Feldmár Jenő] húgát. Az esküvő után Nyékvárkonyon éltek, Janka szülői házában [Nyékvárkony (Vrakúň) – 1940-ben jött létre Csallóköznyék és Várkony egyesítésével, és ekkor Komárom vm.-hez tartozott. Az 1910-es népszámlálás idején Csallóköznyék Pozsony vm. Dunaszerdahelyi járásához tartozott, lakóinak száma 650 fő volt; Várkony ugyancsak Pozsony vm. Dunaszerdahelyi járásához tartozott, valamivel népesebb, 870 lakossal rendelkező kisközség volt. – A szerk.]. A bátyám Nyékvárkonyon is marhakereskedéssel foglalkozott. Hamarosan, talán 1943-ban megszületett az egyetlen fiuk, Janika. Béla egyáltalán nem volt vallásos. Nem emlékszem, hogy tagja lett volna valamilyen pártnak vagy ilyesminek. A háború alatt munkatáborba került, Ágfalvára. Valószínűleg 1943-ban halt meg. Már nem emlékszem, milyen úton kaptunk hírt a haláláról. Tömegsírba temették Budapesten. Az ágfalvai áldozatok emlékére a rákoskeresztúri temető zsidó részlegében állítottak sírkövet [Elképzelhető, hogy nem 1943-ban, hanem 1944-ben halt meg Reisz Béla. Ágfalván ui. annak az ún. Niederdonau erődvonalnak az egyik munkatáborosa volt, amely Pozsonytól Kőszegig húzódott (Balf, Fertőrákos, Hidegség, Ágfalva, Nagycenk, Donnerskirchen /Fehéregyháza/, Siegendorf /Cinfalva/). Harmincezer munkaszolgálatost kényszerítettek ezen a vonalon sáncsásra 1944 novemberétől 1945. március végéig. Az öthónapos robot során minden harmadik munkaszolgálatos elpusztult részben a körülmények miatt, részben azért, mert a Vörös Hadsereg közeledtével a nyilasok és az SS-ek legyilkolták őket. – A szerk.]. A temető maradék része

keresztény, de sajnos nem tudom, hogy katolikus vagy református-e. Béla feleségét és Janikát 1944. június tizenötödikén a többi [duna]szerdahelyi és környékbeli zsidóval együtt Auschwitzba deportálták. Együtt utaztunk. Amikor megérkeztünk a koncentrációs táborba, rögtön elválasztottak minket. Annyit tudok, hogy 1944. június 18-án már gázosították a zsidókat, mert három napig tartott az út. Reisz Janka a kisfiával együtt gázkamrában pusztult el.

A második bátyám, [Reisz] Árpád 1912-ben született, Vásárúton, az ő zsidó neve Ábrahám volt. Árpit a Brüll cégnél alkalmazták egy fatelepen. Ezenkívül otthon is rengeteget dolgozott. Árpi tagja volt a Hasomér Hacairnak [lásd: Hasomér Hacair Csehszlovákiában]. Eljárt különböző előadásokra, ő is részt vett a szervezésükben. Az 1930-as évek végén a Hasomér Hacair toborozta a fiatal zsidókat. A bátyám 1938-ban egy csoporttal Palesztinába ment. Először Budapestre mentek, majd hajóra szálltak, mert akkoriban csak így lehetett Palesztinába jutni. Eléggé nehéz volt az út, mert Cipruson elfogták őket, ilyen lágerfélébe kerültek. Kaptak enni és inni, de nem hagyhatták el a szigetet. Sokáig rostokoltak Cipruson, de végül sikerült Palesztinába jutniuk. Bátyám Nesz Cionban telepedett le. Akkoriban még csak gyerekcipőben járt a zsidó állam. Árpi eleinte nagyon nehéz munkát végzett, utakat építettek. Borzasztó körülmények között élt. Később gazdálkodott, és végül a katonaságnál dolgozott haláláig mint szakács. A háború alatt próbáltuk fenntartani a kapcsolatot. Az 1940-es évek elején édesanyámmal leveleztek. Szegény anyám csupán tizenöt szót írhatott a levelezőlapra. Nagyon meg kellett gondolni, mit írjon, mert valószínűleg cenzúrázták. Árpi azért hosszabb leveleket küldhetett Palesztinából. A bátyám kétszer nősült. Egyik felesége nevét sem tudom. Mindkettő palesztinai származású zsidó volt. Az első feleségével 1942-ben tartották meg az esküvőt. Az asszony megbetegedett, és hamarosan meghalt. Egy gyerekük született, a Jakab. Jakab civilben van, de a katonaságnál dolgozik már harmincöt éve. Árpi ugyanúgy gyakorolta a zsidó vallást Izraelben, mint a szülői házunkban. Egyáltalán nem lett vallásosabb. A háború után is tartottuk a kapcsolatot. Többször találkoztunk Izraelben. 1981-ben halt meg Nesz Cionban. Sajnos nem vehettem részt a temetésén, de otthon nyolc napig süvet ültem [lásd: gyász, süve]. Azóta többször is meglátogattam a bátyám sírját.

Az idősebbik nővérem [Reisz] Katalin volt, zsidó neve Gitl. 1914-ben született Vezekényen. Kató férjhez ment Neusatz Gyulához. Az esküvő után [Duna]Szerdahelyen éltek. A szülői házunkban maradtak, az udvar hátsó részében volt a lakásuk. Két szobát laktak, és egy konyhájuk meg egy óriási spájzuk volt. A vécé kint állt hátul az udvaron. Gyula a malomhoz közel nyitott kóser mészárszéket. Katóéknak négy családjuk született: két lány és két fiú. Én csak a nagyobbik leány nevére emlékszem, Juditnak hívták. Bár a nővéremék egy udvarban laktak velünk, hétköznapi külön étkeztek. Ünnepnapokon viszont a mama főzött. Kató egy kiváló ember volt. Négy családja volt, de mindig gondolt a szegényekre. A háború előtt voltak földjeink, és ősszel rendszerint gabonát őrlettünk. Előfordult, hogy Kató ellopott otthonról egy kis lisztet, és csütörtök este elvitte a szegényeknek. Amit tudott, beszerezett nekik. Hányszor kért a mamától zsírt, hogy ennek nincs, annak nincs... Egyikünk sem volt olyan jószívű, mint Kató. 1944. június tizenötödikén a nővéremet a gyermekeivel együtt Auschwitzba deportálták. A lágerban pusztultak el mindannyian. A sógorom munkaszolgálatos volt Sashalmon, Pest mellett. Az egész családból csak ő menekült meg. A háború után [Duna]Szerdahelyen maradt, és újra megnősült. Később a második feleségével együtt kivándorolt Izraelbe. Többször meglátogattak, amikor Izraelben voltam.

A másik nővérem lánykori neve Reisz Rozália, zsidó neve pedig Lea. Ő 1918-ban született Vezekényen. Rózsika a [duna]szerdahelyi zsidó alapiskola után Pozsonyban járt kereskedelmi

iskolába. Miután befejezte az iskolát, és én is kikerültem a polgáriból, közösen nyitottunk otthon kötődét. Vettünk egy kötőgépet, és megrendelésre kötöttük a szvettereket, ruhákat, gyerekholmit. Rózsika hozzám egy zsidó szűcshöz, akit Reisz Jenőnek hívtak. [Duna]Szerdahelyen tartották meg az esküvőt. Egy fiuk született, de a nevére sajnos nem emlékszem. Deportálták, és az édesanyámmal együtt gázkamrába vitték. Rózsika hazatért a lágerből, a férje is megmaradt. A háború után született a második fiuk, Julius [Reisz], a családban magyarul, Gyulának szólítottuk. Nővérem a férjével és a fiával együtt 1949-ben kiment Izraelbe. Egy Bejt Jichák nevezetű városkában telepedtek le. Rózsika csibeoltással foglalkozott. Ezenkívül tyúkokat meg pulykát neveltek, sőt egy lovat is vettek. A sógoromnak volt narancsosa is, amit kapott, egy darabot, nem tudom, mennyit. Izraelben megszületett a legkisebb gyermekük, Lea. Leuska sajnos hirtelen meghalt. A nővérem 1998-ban halt meg Izraelben. Sajnos nem vehettem részt a temetésén, mert Izraelben úgy van, hogy meghal valaki, és két órán belül eltemetik. Két órát várnak, és azután máris eltemetik [Tilos temetetlenül hagyni a halottat, akár rövid időre is, ezért a halottat igyekeznek rögtön, a halál napján eltemetni, Jeruzsálemben akár még éjszaka is. Izrael legtöbb városában engedélyezve van, hogy csak a halál másnapján temessék el a halottat. Szombaton és ünnepnapokon nem temetnek, csak a nap kimenetele után. – A szerk.]. A következő napon viszont Izraelbe utaztam, és a nővérem házában gyászoltam, süvet ültem. Egy kis sámli ültem nyolc napon keresztül. A gyász alatt az izraeli rokonok hoztak nekünk főtt ételt, ebédet vagy vacsorát. Bevallom, nem tartottam be szigorúan a süvét, mert szombaton fölkeltem egy kicsit, és ebédet főztem.

Gyerekkoromban Rózsikával töltöttem a legtöbb időt, együtt játszottunk. Egyáltalán nem hasonlítottunk egymásra. Rózsika felnőttkorában kimondottan szép asszony volt. Én voltam az egyetlen ötünk közül, aki az édesanyánkra hasonlított. Amikor a nővérem rám nézett, gyakran mondogatta: „Mintha anyánkat látnám.” Rózsika nagyon jó ember volt – zsidóul úgy mondják, nagy cedókeszten [Cedókeszten, azaz jótékony, szegények, betegek sorsával törődő ember. – A szerk.]. Amikor még egészséges volt, csütörtökönként összeálltak három asszonnyal sütni. Rózsika néha három tepsis sütemény is bevitt az öregotthonba.

Amikor kimaradtam a polgári iskolából, kötéssel kerestem a kenyeremet. Rózsikával mindaddig kötöttünk, amíg el nem vittek bennünket a lágerba. Sok megrendelést kaptunk, mert akkoriban nem lehetett kötöttárut kapni az üzletekben. Adagokban kaptuk a pamutot, nagyon olcsón jött ki. A környező falukból, sőt Jókáról is akadt kuncsaftunk. Gyorsan terjedt a híre a kötődénknek, nem kellett reklámozni.

1938-ban volt az Anschluss. Az édesanyám és a rokonaim borzasztóan fogadták a hírt. Emlékszem, állandóan a rádiót hallgattuk. Mindennek ellenére nem hittünk el mindent. Volt egy szomszédunk, akinek az unokahúgát körülbelül 1941-ben a gyerekeivel együtt elvitték. Akkoriban sok lengyel származású zsidót vittek el [Duna]Szerdahelyről a szlovák-lengyel határhoz [Dunaszerdahely 1938 óta ismét Magyarországhoz tartozott. – A szerk.]. Ez a leány írt haza, hogy éheznek, és meg fognak halni. A szomszédasszony átjött megmutatni édesanyámnak a levelet: „Nézze, Reiszné, ez [a lány] megbolondult, hogy ilyeneket ír.” A saját nagynénje nem hitte el, hogy elvonszolták őket, és nehéz körülmények között élnek. Sajnos ottvesztek mindannyian.

Amikor Hitler megszállta Lengyelországot [lásd: Lengyelország lerohanása], eluralkodott rajtunk a félelem. [Duna]Szerdahelyen több zsidó üzletet kiraboltak, többek között Kornfeld nagy üzletét is

[Kornfeld Ármín áruházáról van szó. Lásd a Centropa Kornfeld Ferencsel, Kornfeld Ármín fiával készített interjút. – A szerk.]. Később elkobozták a zsidóktól az ipart, és bezárták a kocsmáikat [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. Az embereket megfosztották a kenyerrüktől, a megélhetésüktől. Mindenben meg voltunk félemlítve. Antiszemitizmus a háború előtt? Ami általános volt csak ... Hát nem érintett bennünket. Hát mondjuk, megtiltották, hogy a zsidóknak nem szabad ide menni, moziba vagy színházba vagy mit tudom én, ami volt. Szóval nem érintett kimondottan bennünket. Hát persze hogy betartottuk, nem jártunk el oda. Nem gondoltunk arra, hogy elmeneküljünk. Ma már el sem tudom képzelni, hogyan tudtunk azokban a nehéz időkben megélni. Az unokatestvérem, Reisz Zoltán segített rajtam [Reisz Zoltán Jana Feldmárová apja Miksa nevű testvérenek volt a fia. – A szerk.]. Zoli igen értett az üzleteléshez, hiszen a háború előtt saját rövidáruüzlete volt. Komáromban szerzett nekem inghez való anyagokat. Én kiszabtam az inget, megvarrattam, és a szövetkezetekben [lásd: Hanza Csehszlovákiában] adtam el. Képes voltam jókára járni biciklivel, ami jó pár kilométer, de valamiből élni kellett.

A szomszédok nem egy alkalommal segítettek rajtunk. Az egyik esetre tisztán emlékszem. 1943-ban történt. A testvéremnek, Rózsikának még megvolt a kötődése. Az egyik szomszéd, akit Holtznernek hívtak, a községházán dolgozott mint hivatalnok. A gyűléseken megtudta, mire készülnek a hatóságok. Egyik este átjött figyelmeztetni bennünket, hogy másnap házkutatást fognak nálunk tartani. Tényleg így történt, de nem találtak semmit. Illegálisan beszerzett holmit kerestek. Rózsika adagokban kapta a pamutot, és mindenről volt számlája. Mindent előkészített, főleg mivel tudta, hogy fognak jönni. A szomszédunk figyelmeztetésének köszönhetően nem történt semmi. Egy másik alkalommal valaki bezörgetett hozzánk az ablakon, hogy razziára készülnek a csendőrök, a bátyám tűnjön el. Már nem is emlékszem, miért kellett elbújni. A [duna]szerdahelyi zsidók különböző forrásokból értesülhettek a csendőrök terveiről. [Duna]Szerdahelyen szolgált egy Bárky Ernő nevű rendőr, aki gyakran hozta az embereknek a híreket. Nem mondom, hogy ingyen hozta, de hozta.

A testvéreim is próbáltak úgy-ahogy boldogulni. A háború alatt betiltották a sógorom, Neusatz Gyula kóser mészárszékét. Egyik ismerősünk, Weiner Piroska megengedte, hogy titokban a pincéjében vágja le a borjút meg a marhát. Valahogyan átjutottak a kerítésen, talán kicsit eldöntötték, és úgy vezették az állatokat a pincébe. A magyarok alatt Piroskát valaki följelentette, hogy titkosan szappant főz a pincében. Weineréknek ugyanis a háború előtt szappankereskedésük volt. Ezután házkutatást rendeztek náluk. Lementek a pincébe azt remélve, hogy rábukkannak a szappanra. Ehelyett egy marhát találtak ott. A tehenet vagy a borjút rögtön elkobozták, és Piroskát a sógorommal együtt lecsukták. Egy napig ültek, de végül Bárky rendőr közbenjárásának köszönhetően kiengedték őket. Szegény Piroska teljesen jóhiszeműen, ellenszolgáltatás nélkül engedte át a sógoromnak a pincét, hogy legyen keresete a négygyerekes apának.

A helyzet egyre rosszabb lett. Az utcánkból, azaz a Teleki utcából gettót csináltak. Először itt összpontosították a [duna]szerdahelyi és a környékbeli zsidókat. Megszabták, hogy milyen órákban lehet kijárni. Gondolom, akkor szereztük be az élelmet is, akkor vásárolhattunk be. A Teleki utcából a nagytemplom udvarába vittek bennünket. Onnan 1944. június tizenötödikén mindenkit bevagoníroztak, és Auschwitzba szállítottak.

Rózsi [nővére, Reisz Jenőné] három hónappal korábban került Auschwitzba, mint én. Rózsika 1944-ben elment meglátogatni a férjét, aki Sashalmon volt munkaszolgálatos. Pesten az állomáson

elfogták, és elvitték Kistarcsára. Három hónapig tartózkodott ott, és aztán Auschwitzba, majd Brezinkába [Birkenau] került [Jana Feldmárová némileg ellentmondásosan fogalmaz: Reisz Jenőné föltehetően nem volt három hónapig Kistarcsán, hanem valóban kb. három hónappal előbb került Auschwitzba, mint ő. Az első deportáló vonat ugyanis 1944. április 28-án indult Auschwitzba Kistarcsáról, mintegy 1800 emberrel. A deportáltak között voltak azok is, akiket a német megszállás napján és a következő napokban a pályaudvarokon és Budapest utcáin vett őrizetbe és szállított Kistarcsára a magyar rendőrség. – A szerk.]. Akkor találkoztunk, mikor Auschwitz 1945-ben evakuált. Rózsikának még megvolt a haja, mert a korábbi transzportokat nem nyírták le. Engemet viszont teljesen „megkopasztottak”. Rózsika sokat segített rajtam meg a többiekben. Nagyon jó helyre osztották be, a kleiderskammerbe [ruharaktár]. A lágerben nem kaptunk alsóneműt, csak egy szürke ruhát és a holand'ankit [Olvasd: holangyanki – a koncentrációs táborban így nevezték a szlovákul beszélő zsidók a facipőt, ugyanis a hollandi facipőkre emlékeztettek. – A szerk.], azt a facipőt. Egyszer jött egy egész postakocsi ruha. Rózsika igyekezett a szállítmányból valamit kicsempészni, és engem meg az ismerőseit meleg öltözettel ellátni. Annyi rokonom még sosem akadt, mint akkor, de az összes [duna]szerdahelyi rabnak mégsem jutott ruha.

Amikor Auschwitzot 1945-ben evakuálták, Rózsika tudta, hogy a „Bé zwei Bé” [B2B] lágerban tartózkodom [Auschwitzban 1944 novemberében leállították az elgázosítást, és igyekeztek eltüntetni a tömegmészárlás nyomait, 1945 januárjában pedig, a Vörös Hadsereg közeledtére, elhajtották Auschwitzból azt a kb. 58 000 embert, akik még képesek voltak járni. – A szerk.]. Odaküldött valakit értem, hogy együtt maradhassunk. Három napon keresztül éjjel-nappal meneteltünk. Egyszer csak valamilyen rakétákat röpítettek a fejünk fölé, és a németek lefektettek bennünket a hóra. Ott nagyon megfáztam. Rózsika is megbetegedett, tifuszt kapott. Egy ilyen német házba mentem be, hogy legalább egy kis forró vizet adjanak a nővérem számára. Adtak is, de levetették velem a pulóvert. Ilyen a sors. Akit életre szántak, az életben marad, akit pedig nem, az sajnos... [Nem világos, hogy mikor ment be a német házba, valószínű, hogy ez már a táborból való szabadulás utáni napokban történt. – A szerk.]

Auschwitzból Ravensbrückbe kerültünk. Ravensbrück egy nagyon csúnya láger volt. Onnan Neustadt-Glewebe szállítottak bennünket. Neustadt-Glewe valahol a cseh-német határon található [Neustadt-Glewe (Mecklenburg) – a ravensbrücki női tábor egyik melléktábor volt, amelyet 1944. szeptember 1-jén állítottak föl. Ide hurcolták Auschwitz evakuálása után a női foglyok egy részét, és repülőtéren építésén, a Dornier Művek repülőgépgyárában, valamint sáncsáson dolgoztatták őket, mintegy ötezer főt. – A szerk.]. Itt az volt a foglalkozásom, hogy egy hosszú szárú gumicsizmában le kellett ereszkednem a szennygödörbe, és kannákba kellett mernem a szennyvizet. A munkámat úgy hívták, hogy „leszáll újból a gyöngyhalász”. Volt egy ilyen sachta, ahol a szemét volt. Sachta, szemét volt, és volt eddig érő csizmám, ilyen gumicsizma, és minden nap onnan kannával kellett kimerni a vizet, a szennyvizet, kannákkal oda leszálltam, és ezért kaptam nem egy porció levest, ami járt, azt a vizet, hanem két porciót.

A nővéremmel Neustadt-Glewében szabadultunk fel. Nagyon nehéz volt hazajutni. Vonattal, autóval, teherautóval, mindenfélével utaztunk. Az úton elkaptak minket az oroszok, elvittek valamilyen lágerba, de már nem is emlékszem pontosan, mi minden történt. Arra emlékszem, hogy Csehszágban, Brünnben szálltunk ki. Pozsonyban már várt a férjem. Prágában valamilyen szervezet a vonatból kidobált olyan cetliket, és rá volt írva, kinek van otthon hozzátartozója. Így

tudtam meg, hogy a férjem otthon van. Jenő [Feldmár Jenő – A család ezzel a keresztnévvel illetve, de a hivatalos okmányokban „Eugen” néven szerepel. Lásd: magyar nevek szlovákosítása. – A szerk.] meg a hazatért raboktól értesült, hogy útban vagyok hazafelé. Pozsonyból lovas kocsival jöttünk haza.

A férjem [Feldmár Jenő] a háború alatt került Ligetfaluba [Egy interjúalanyunk elbeszéléséből, akinek az apja Engerauban halt meg, kiderült, hogy ez a Pozsony mellett fekvő kis falu, Engerau (Ligetfalu) akkoriban Ausztriához tartozott, és magyar munkaszolgálatosokkal ásattak a környéken tankcsapdákat. Ezeknek a munkaszolgálatosoknak egy (nem tudni, mekkora) részét 1944 decemberében vagy 1945 első hónapjaiban – miután megásatták velük a sírjukat – agyonlőtték. Engeraut a háború után visszacsatolták Csehszlovákiához, majd később Szlovákia része lett. Mára Pozsony egyik városrésze (Petržalka). – A szerk.]. A lágerban jó összeköttetést szerzett, valaki rendszeresen sütött nekik kenyeret. Amikor észrevétlenül közlekedhetett a lágerban, az embere egy lámpást rakott az ablakba. Akkor tudta, hogy mehetnek a kenyérért. Jenő harmadmagával szökött meg a lágerből, a galántai Krausszal és a sógorommal. A másik testvérüknek is sikerült valahogyan megszöknie, és együtt mentek Nyékre. Tizennégy helyen bujkáltak a háború végéig. Egyszer egy szalmakazalban húzódtak meg. Nagyon jó emberek éltek a faluban. Az egyik jótevőjüket Nagy Andrásnak hívták. Ő volt az összekötő. A közelben éltek Belkóék meg a Schichterék, nagy uraságok voltak. Rendszeresen megfőztek a szökevényeknek, ez a Nagy Andris meg hordta nekik az ennivalót. Amikor háznál bujkáltak, akkor ott kaptak enni. Mondom, nagyon jó nép lakott Nyékvárkonyon. Azt a három embert etetni kellett, tiszta ruhára volt szükségük. Az életükkel játszottak, mert Nyékvárkonyra helyezték ki a csendőrkonyhát. A község körülbelül 1945 áprilisában szabadult fel. Nagy Andris éppen építkezni akart, és Jenő valamennyire próbálta visszasegíteni a jócselekedetét. Természetesen, így nem tudta visszaadni, hiszen a barátja életmentő volt. Amikor Andris meghalt, a férjem csináltatott neki sírkövet. Belevéselte, hogy ott fekszik a megmentője. Ha azt mondanák nekem ma, hogy menjek Várkonyba lakni, biztos elmennék. Máig jó kapcsolatban vagyok a nyékiekkel, bejárnak hozzánk.

Miután hazatértünk a lágerből, visszakaptuk földjeinket és a szülői házunkat [Duna]Szerdahelyen. Természetesen, az egész ingó vagyonunk elveszett. A háború után kitettük a házunkból az arizátort [Az a személy, aki a zsidó vagyont átvette és kezelte. – A szerk.]. Először csak a nővérem, Rózsika és a sógorom, [Reisz] Jenő lakták a házat. Én akkoriban a férjemmel éltem Nyéken [Nyékvárkonyban]. 1947-ben visszajöttünk Dunaszerdahelyre, és közös háztartásban éltünk a testvéremmel. 1949-ben Rózsikáék kivándoroltak Izraelbe. 1952-ben mi is új helyre költöztünk, és a szülői házamat bérbe adtuk. Később lebontották. A ház alatt egy óriási borospince volt, rengeteg téglából épült. A kommunizmus alatt nehezen jutott az ember építőanyaghoz, így aztán nyolc ember megvette az épületet, és a téglából családi házak épültek. A telket nem is olyan régen adtam el.

Jenővel Béla bátyámon keresztül ismerkedtem össze, Béla ugyanis Jenő húgával, [Feldmár] Janával nősült meg. Janka sógornőm gyakran meglátogatott Dunaszerdahelyen, és néha a bátyja is elkísérte. Így jöttünk össze. 1944. május kilencedikén tartottuk meg a polgári esküvőt [Duna]Szerdahelyen. Nagyon nehéz időszakban mentem férjhez. Abban bízunk, hogyha összeházasodunk, nem visznek el engem. Nemcsak mi házasodtunk össze, hanem Stecklerék is. Persze, így is lágerba kerültem. A háború után, 1945. július tizenötödikén megtartottuk az egyházi esküvőt is. Neuschloss kántor adott össze bennünket [Duna]Szerdahelyen. Szerény körülmények

között esküdtünk, a mennyasszonyi ruhát is Stecklernétől kértem kölcsön. Az egyik szomszédasszonyunk, Hentzel néni volt az unterführer, tehát ő vezetett a hüpe alá [lásd: házasság, esküvői szertartás]. A testvérem, Rózsika házában tartottuk meg a lakodalmat. Úgy emlékszem, egy tyúkból főztünk húslevest tíz ember számára.

A férjem 1912. október tizenötödikén született Nyékvárkonyon [Valószínűleg Várkonyon született. Nyékvárkony 1940-ben jött létre. – A szerk.]. Az alapiskola után a nyomdász szakmát tanulta ki. A háború előtt a csallóközi újság kiadójában alkalmazták. A háború után már nem maradt a szakmájában, mert a tüdejének ártott a nyomdában használt festék. Az 1950-es évek elején a Jednotában kapott állást. Eleinte együtt árultuk a textilt és a konfekciót a környékbeli falukban. Teherautóban szállítottuk az árut. Úgy hívták szlovákul, hogy „pojazdná predajňa”, azaz mozgóbolt. Nagyon nehéz munka volt. Akkoriban még nem voltak lecsukható teherautók. Alacsony ládába pakoltuk az árut, és így raktuk a járgányra. Értesítettek minket, hol kapnak az emberek fizetést. Többnyire a kocsmánál szoktuk kirakni és kínálni az árut. Két alkalmazott járt velünk, Tibor és Etuska.

A férjem később a villanyosművekhez került, nem tudom pontosan, mit csinált. Végül a hidegkonyhán kötött ki. Ő lett [Király]Karcsán a hidegkonyha-vezető. Összesen talán öt alkalmazottja volt. Mindig reggel frissen betették a üvegekbe a árut, ki volt mérve, azt hiszem, három kiló volt talán egy üvegben, és vittük a üzletekbe. Majonézes saláta, kirántott hal, kocsonya, ilyesmi. Az egész járás, sőt [Nagy]Megyer és Somorja környéke is [Király]Karcsáról hordta a hidegételeket. Jenő harminckét évig dolgozott a Jednotának.

A férjem imádott autózni meg motorozni. Körülbelül öt autót vett összesen élete során, többnyire Renault-t. Az első kocsinkat Pöstyénben vettük a Tuzexban [Külföldi, elsősorban természetesen nyugati árut kínáló üzlethálózat, ahol valutáért más üzletekben nem található áruféleségeket lehetett beszerezni. – A szerk.]. Izraelből kaptuk rá a pénzt. Szép piros Fiat volt vagy Renault, már nem emlékszem pontosan. A férjem nagyon vigyázott rá, piszkos autóval nem indult el sehova.

Én körülbelül 1952-ben kaptam állást a [duna]szerdahelyi Jednotában. Pénztárosként dolgoztam teljes huszonnyolc évig. Az irodám a posta mellett volt. Akkoriban nyolcvanöt üzlete volt a Jednotának. Mindig én fizettem ki az összes számlát, ami befutott. Minden nap bejártam a bankba. A Jednotából többször elküldtek iskolára. A kommunizmus alatt kötelezően tanultunk oroszul. Egyáltalán nem ment az orosz nyelv, nem bírtam megtanulni a verseket. Ahányszor elmentem az órára, mindig máshová ültem, hogy ne kérdezzenek tőlem semmit.

Nagyon rendes munkatársaim voltak. Természetesen tudták, hogy zsidó vagyok. [Duna]Szerdahely nem valami nagy város. Soha nem voltak problémáim a zsidó származásom miatt. A volt munkatársaim máig emlegetnek, amikor találkozunk. Azt mondogatják, hogy az egyik kezemben volt a telefon, a másikkal beszéltem, a harmadikkal meg pénzt olvastam. Mai napig tartom velük a kapcsolatot. Néha összejövünk, leülünk egy kicsit beszélgetni. Az egyik munkatársnőm ma is rendszeresen benéz hozzám. Úgy tudom, a többiek a közeljövőben valamilyen találkozót szerveznek, úgyhogy többen fogunk összejönni.

Két fiam született. Az idősebbik fiam neve Ladislav, zsidó neve pedig Meir ben Jakov. 1946. július tizenkettedikén született [Nyék]Várkonyban. Lackót szlovák nyelvű alapiskolába írtattuk be [Duna]Szerdahelyen. Amikor elvégezte a nyolc osztályt, egy pozsonyi kisegítő iskolába került. Ez is

egy szlovák iskola volt. A fiam perfekt beszél szlovákul, a tévében szívesebben nézi a szlovák állomást, mint a magyart.

A másik fiam neve Tibor, zsidó neve pedig Jichak ben Jakov. 1950. február huszonötödikén született, Dunaszerdahelyen. Azt hiszem, a kisebbik fiamnak is a sógorom [Feldmár Sándor] lett a keresztaja [Az interjúalanyok gyakran emlegetik „keresztaaként” azt a személyt, aki az újszülöttet tartja a körülmetélésnél. – A szerk.]. Tibi, hasonlóképpen, mint a bátyja, szlovák alapiskolába járt [Duna]Szerdahelyen. Utána a „chemická škola” [vegyészeti szakközépiskolába] járt Pozsonyban. Érettségi után a pozsonyi orvosi egyetemre jelentkezett. A férjemmel sosem szóltunk bele, mit tanuljon vagy mihez kezdjen az életével, saját maga választotta a szakmát. Prágában is tanult egy ideig. Ő felnőtt ginekológus [nőgyógyász] és gyermekginekológus is. Pozsonyban szerezte az atesztációját [ott szakosodott].

Az iskolán kívül Tibor harmonikázni is tanult. A én férjem nagyon szerette a zenét. Borzasztóan szerette a zenét, mindenféle zenét szeretett. Jó mulatós ember volt. Mindenféle nótákat hallgatott. A fiam gyerekkorában kezdett el harmonikázni. Először Statdrücker Ernő, az evangélikus pap fia adott neki magánórákat. Később beírtuk a zeneiskolába. Tibi két fokot végzett, tehát nem csak az alapokat sajátította el, hanem a felsőbb fokozatot is befejezte. A gyerekek többször felléptek. Tibor édesapja sokszor felnőttkorában is elővetette a harmonikát. Ünnepek alatt a vacsora után mindig harmonikázott. A fiam most is gyönyörűen harmonikázik, sőt az unokám, Peti is megtanult harmonikázni.

A gyerekek szlovák iskolákba jártak, de otthon magyarul beszélünk. Amikor a fiúk betöltötték a nyolcadik-kilencedik évüket, úgy gondoltuk, szóval beszélgettünk velük a vallásról, elmeséltük nekik, mi történt velünk és a családdal. Nagyon nehezen viselték, hogy nincs nagymamájuk, nagypapájuk. Én talán még nehezebben viseltem. Tibi gyakran mondogatta: „Mindenkinek van nagypapája! Hol az enyém?” Akadtak olyan szülők is, akik nem árulták el a gyereküknek, hogy zsidók. Tibi egyszer hazajött, és azt mondja: „Hát mondtam a Zsuzsinak, hogy ő is zsidó.” Zsuzsikának Steiner Vili bácsi volt az apja, a biztosítóban volt igazgató. Steinerék nem mondták el a lányuknak, hogy zsidó. Amikor Tibi elárulta neki, elkezdett sírni, bement a szüleihez, és megkérdezte „Én zsidó vagyok?” Aztán persze megmagyarázták a kislánynak. Minden a neveléstől függ.

A háború után Nyéken [Nyékvárkony] telepedtünk le. A férjem szülői házában laktunk körülbelül két évig. Egy háztartásban éltünk Jenő öccsével, aki akkoriban még legény volt [Feldmár Sándor – A Centropa Feldmár Sándorral is és a feleségével, Irena Feldmárovával is készített interjút. – A szerk.]. Nyéken földműveléssel foglalkoztunk. 1947-ben visszamentünk [Duna]Szerdahelyre. Kítettük a szülői házunkból az arizátort, és ott laktunk 1952-ig.

1952-ben vettünk egy kis kertes házat a Komenského utcában, [Duna]Szerdahelyen. Előttünk egy Novotný nevű úr lakott benne. Azt hiszem, ő volt a [duna]szerdahelyi hús- vagy baromfigyárnak a vezetője. A házban két szoba, konyha és egy fürdőszoba volt. Az egyik szobában a gyerekek voltak, a hálószobában pedig mi aludtunk. Később hozzáépítettünk egy kis szobát, és a fürdőszobát is kicsit átrendeztük. Miután papa [Feldmár Jenő] öregkorában súlyosan megbetegedett, a fürdőkádat tusolóval cseréltük fel. A férjem ugyanis egyszer megcsúszott a kádban, és nagyon rosszul lett. A házban máig az a bútor található, amit 1952-ben vásároltunk. A papa halála után csak az idősebbik fiam, Lackó maradt velem a házban. Mostanában azt kívánom, bárcsak egy szobánk lenne. Nem

való nekem ekkora lakás. Egyedül kell végeznem mindent. Minek az a sok szekrény, a vacak kristály? Kinek van arra szüksége, amit nem használ?! Igénytelen emberek vagyunk, meg vagyunk elégedve azzal, amink van. Éreztem már ennél jobban is magam, de volt már sokkal rosszabb is. Legyen egészség, tető a fejünk felett, télen meleg, kész.

A férjem nagyon szeretett olvasni, hiszen nyomdász volt legénykorában. Jenő leginkább a történelmet szerette. Sok újságot járatunk, többek között a „Csallóköz”-t [regionális hetilap], az „Új Szó”-t [szlovákiai magyar napilap], a szlovák nyelvű „Sme” napilapot. A mai napig szívesen olvasok. Hetente megveszem az „Új Nő”-t [szlovákiai magyar havilap] és „Vasárnap”-ot is [hetilap].

A kommunizmus alatt tagja voltam a CSEMADOK-nak [Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség]. A CSEMADOK gyakran szervezett kirándulásokat, főképpen Magyarországra. Jártunk például Győrben és Ópusztaszeren, Szlovákiában pedig meglátogattuk Somorját és Pozsonyt. A CSEMADOK rendszerint magyar nyelvű színdarabokat mutatott be [Duna]Szerdahelyen, a szervezésben néha én is részt vettem. A férjemmel a Jednotától is jártunk kirándulni. Több alkalommal voltunk például a Tátrában. Jenő szeretett síelni a jednotás munkatársaival. Ezenkívül nagyon szerettünk Poděbradyba járni. Poděbrady egy gyönyörű fürdőhely, nem messze Prágától. Az unokatestvérem, Reisz Andor dolgozott ott mint szívspeciálista [Reisz Andor Jana Feldmarová apja Sámuel nevű testvérének a fia volt. – A szerk.]. Andor nagyon híres orvos volt. Kiállított nekünk egy beutalást, amivel két-három hétig is a fürdőben maradhattunk. A délelőtti órákban különféle kezelésekre fordítottuk, délután pedig sétáltunk.

A háború után többnyire zsidó társaságunk volt, de akadtak nagyon jó keresztény barátaink is Nyékvárkonyon. Nyékvárkonyon nagyon szerettem lakni. Miután 1947-ben [Duna]Szerdahelyre költöztünk, továbbra is tartottuk a nyékiekkel a kapcsolatot. Mai napig sokszor látogatnak meg, amikor [Duna]Szerdahelyen járnak. A házunk ajtaja mindig nyitva állt a vendégek előtt. Sokszor öt-hat család is összejött nálunk. Kártyáztunk, römiztünk. Filléres alapon játszottunk, például lehetett nyerni három koronát, két korona ötvenet. Mindig írtuk az állást. Néha két asztalt állítottunk a konyhába, és egyszerre két partit játszottunk. Mikor összejövünk, mindig arra lyukadunk ki a mai napig is, mindig, a vége mindig a láger, az, mindig a láger, sajnos. Ezt nem lehet belőlünk kiirtani. Nagyon nehéz visszaemlékezni.

A háború után már nem éltünk kóser háztartásban. A férjem szombaton és nagyünnepekkor elvitte a gyerekeket az imaházba. Akkoriban még nagyobb volt a [duna]szerdahelyi hitközség. A fiúknak volt bár micvójuk is. Mind a kettő nagyon szép volt, részt vett rajta az egész kile. Lackó bár micvóját a [duna]szerdahelyi imaházban tartottuk meg. Reich bácsi készítette fel zsidó hittanból. A szertartást Baum bácsi, a helyi sakter vezette. A fiam zsidó neve Meir ben Jakov. A fiam felolvasott egy részletet a Tórából, majd szépen megköszönte a szülőknek a nevelést. A templomi ünnepség után többen itthon is meglátogattak, hogy gratulálhassanak Lackónak. Tibi bár micvóját 1963. március másodikán tartottuk meg [Duna]Szerdahelyen. Értesítőket nyomtattunk, és elküldtük az itteni meg a külföldi rokonoknak, ismerőseinknek és a [duna]szerdahelyi hitközség többi tagjának. Nála is Baum bácsi vezette a szertartást.

1948-ban a férjemmel azon gondolkodtunk, hogy elmegyünk Izraelbe. Árpád bátyám már 1938-tól kint élt. Rózsi nővérem [Reisz Jenőné] 1949-ben vándorolt ki. Rózsika kisfiát édesanyámmal együtt Auschwitzban gyilkolták meg. Emlékszem, amikor Rózsika visszatért a lágerből, elhatározta, hogy nem marad Csehszlovákiában, mert nem tudna itt élni. Úgyhogy két testvérem kinn élt a zsidó

államban, volt kihez fordulni. A férjemmel elintéztük a szükséges iratokat, de sajnos súlyosan megbetegedtem a hátgerincemmel, és kénytelenek voltunk [Duna]Szerdahelyen maradni. Egyáltalán nem érdekelt minket a politika, nem voltunk párttagok. A Jednotában nem okoztak problémákat ez miatt, és nem is próbáltak rábírní, hogy lépünk be a pártba.

Amikor 1948-ban megalakult Izrael, örültem, hogy a zsidóknak is lesz végre saját államuk. A két háborúról csak a legrosszabbat gondoltuk [lásd: hatnapos háború; 1973-as arab-izraeli háború]. A veszekedéshez véleményem szerint mindig két fél kell. A zsidók ugyanúgy hibásak voltak a történetekben, mint az arabok.

Tizennégyszer voltam Izraelben. Én voltam az első [duna]szerdahelyi, aki a zsidó államban járt. Először 1964-ben utaztam ki. Természetesen a kommunizmus alatt nem volt olyan könnyű kijutni külföldre. Emlékszem, a kriminál [detektív] jött hozzánk, és kikérdezett, kihez megyek, hova megyek, mit tudom én. A nővéremhez, Rózsikához készültem, aki súlyos beteg volt. Az egyik oldala teljesen megbénult. Szerencsére kaptam az állapotáról orvosi bizonyítványt. Végül elengedtek. Két hétig maradtam Izraelben. Nem volt időm kirándulni, mert a testvéreimet ápoltam. Sokszor ki sem mozdultam a házból. Két hét nagyon kevés idő, de Rózsikának már azzal is segítettem, hogy láthatott. Árpád gyakran meglátogatott minket. Ő egyébként is rendszeresen betért Rózsikához. Nagyon jó volt újra találkozni a bátyámmal. Emlékszem, borzasztóan sírtunk. De nem maradhattam hosszabb ideig Izraelben, mert a gyerekeimet sem lehetett otthon hagyni. Később a férjem is velem jött Izraelbe. A fiaim is jártak már a Izraelben. Lackó a papával utazott, Tibi pedig a feleségével. Azért később volt alkalmam megnézni egyet s mást. Izrael nagyon szép ország. Jártam a tengerparton és a Weizmann intézetben, ami egy gyönyörű hely. Érdekelt a betegek ellátása. Az egy óriási kórház.

Miután az idősebbik fiam, Lackó befejezte az iskoláit, egy virágkertészetben volt segédmunkás. Abból állt a munkája, hogy ültetgette a virágokat, nemcsak [Duna]Szerdahelyen, hanem Spišský Štiavnikban és Kroměříšban is volt. Lackó addig volt állásban, amíg négy vagy öt évvel ezelőtt [2001/2-ben] meg nem operálták vastagbélre. Sajnos pozitív lett a lelet, ezért az orvos azt javasolta, hogy ne menjen vissza dolgozni. Úgyhogy betették invalidba [rokkantsági nyugdíjba].

Tibor fiam nőgyógyásznak szakosodott a pozsonyi orvosi egyetemen. A kommunizmus alatt a [duna]szerdahelyi állami kórházban dolgozott. Aztán körülbelül öt évvel ezelőtt [2000-ben] saját rendelőt nyitott, de még mindig bejár a kórházba is. Tibi egy galántai származású zsidó lánnyal nősült meg. Vera Lichnerová 1950. október tizenharmadikán született, azt hiszem, Galántán. Tiborral a főiskolán ismerkedtek össze. Vera fogorvosnőnek tanult. A polgári esküvőt [Duna]Szerdahelyen, az egyházi esküvőt viszont Budapesten tartották meg. A kommunizmus alatt nem nézték jó szemmel, ha valaki templomban esküdött. Budapesten Salgó László rabbi adta össze őket a Dohány utcában. A menyasszonyt én és az édesanyja vezettük a hüpe alá. A szertartás után egy vendéglőben volt az ebéd.

Tibor és Vera az esküvő után [Duna]Szerdahelyen telepedtek le. Egy fiuk született. Az unokám neve Peter, zsidó neve pedig Chaim ben Jichak. 1978-ban született Dunaszerdahelyen. Peti [Duna]Szerdahelyen járt alapiskolába és gimnáziumba. Tibor sosem ragaszkodott hozzá, a fiából mégis nőgyógyász lett. Peti saját maga választotta a szakmát. 2005 májusában lesz az első atesztációja Prágában.

Tibor fiam nagyon vallásos zsidó annak ellenére, hogy otthon nem részesült szigorú zsidó nevelésben. Egyáltalán nem eszik disznóhúst, de különben minden tréfi [tréfli] náluk, úgy, mint nálunk, mert a baromfi nincs kóser módon levágva. Mivel Tibi nem eszik sertéshúsból készült szalámit, általában Bécsből hozatok neki kóser szalámit. Tibor rendkívül érdeklődik a zsidóság iránt. Sokkal többet tud a zsidó nép történetéről és a zsidó vallásról, mint én. Megvan neki Mózes öt könyve, a Tóra. Hála istennek, a fiam egy nagyon jó ember. Sok pénzt oszt szét. Igaz, van miből adakoznia, de akad olyan ember is, akinek van miből, mégsem adakozik. Tibi nem árulja el nekem, de én tudom, hogy jótékonykodik. Sajnos akad sok szegény zsidó család. Galántán is élnek szegény zsidók.

Az unokám az édesapjára ütött. Egyáltalán nem vallásos, csak jó zsidó. Peti ugyanúgy érdeklődik a zsidóság iránt, mint Tibor. Ez mind a neveléstől függ. Én és szüleim igyekeztünk neki átadni a zsidó hagyományokat. Nem lett mindjárt körülmetélve, olyan világ volt akkor 1978-ban, hogy én és a nászom... mi voltunk ellene, hogy legyen körülmetélve. Akkor olyan volt a helyzet. Nem tudtuk, hogy mi lesz ilyen kommunista világban, úgyhogy nem tudtuk, hogy mi lesz, hogyan lesz, úgyhogy nem lett volna veszélyes megcsináltatni, mert hát az percek dolga. És nem tudom, talán négy éve lett vagy öt éve, nem tudom pontosan, nem öt éve, már van tizenöt éve. Nem tudom pontosan, nem tudom. Tizenhárom éves korában megtartottuk a bár micvóját. Akkoriban még nem volt körülmetélve, de a [duna]szerdahelyi hitközség elöljárói nem elleneztek. Hát mindenki meg volt híva, az egész [Duna]Szerdahely, és ott volt terítve a templomban, az imaházban volt terítve szépen. Elolvasta a Tórát, és megünnepeltük. Vettünk neki ajándékokat. Az unokám jelenleg Prágában él. Ha akad egy kis szabadideje, rendszerint elmegy péntek este vagy szombaton a zsinagógába. Pénteken néha befizet a hitközségben egy vacsorára.

A sábeszt és a nagyünnepeket általában együtt szoktuk megtartani. A fiamék tisztelik a zsidó hagyományokat, de azért szombaton vezetnek autót [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. Péntek este gyertyákat gyújtunk, és Tibor kidust mond. A bárheszt többnyire én sütöm meg, de néha a menyem készíti el. A széder most is elég szép nálunk. A háború előtt a nagyapám [Ruider Benjámin] szokta vezetni a szertartást, ma a Tibor fiam csinálja. Hasonlóképpen, mint Ruider nagypapa, héberül tartja, de mindig magyarra fordítja. Édesanyám szédertálja most is megvan. Nem tudom eldönteni, hogy ezüst-e vagy alpakka, az ünnepek előtt szépen kifényesítem. Most is ugyanúgy terítem meg az asztalt, mint az édesanyám szokta, azzal a különbséggel, hogy én már nem használok külön lábasokat a Pészahra. A Jom Kipur alatt szigorúan betartom a böjtöt. Reggel elmegyek az imaházba, és egész nap étlen-szomjan ott ülök. Vécére sem megyek ki. Csak este indulok el haza. Nem vagyok vallásos, de így szoktam meg, így csinálta szegény édesanyám is.

A háztartásom nem kóser, de néha azért hozatok Bécsből kóser húst és szalámit. Bécsben ismerek egy zsidó hentest, akit Weissnek vagy Fleischmannak hívnak, nem tudom. A városban talán ő a leggazdagabb ember. Nagyon jószívű és jótékony férfi. Sok zsidónak segített már. Zsidóul azt szokás mondani, hogy nagy cedókeszten, tehát nagyon sokat ad a szegényeknek. Azt hallottam, hogy a kárpátaljai zsidókat is segíti. Van neki a vonaton egy ismerőse, akivel minden héten nagy csomag kóser húst és egyéb élelmiszert küld Ukrajnába. Ott borzasztó sok szegény zsidó él. A bécsi hentes ezenkívül a [duna]szerdahelyi zsidókat is támogatja. [Duna]Szerdahelyen él egy asszony, aki áttért a zsidó hitre, mert a férje zsidó volt. Szasza sokkal vallásosabb, mint én, el tudja olvasni a pontatlan héber betűt is [Azaz a pontozatlan írást. A héber írásban nem jelölik a magánhangzókat. Amikor a héber írástudás erősen hanyatlani kezdett azután, hogy a rómaiak az 1. században

kiűzték a zsidókat Izraelből, a rabbik az olvasás megkönnyítése érdekében kifejlesztették az ún. nikkudimokat, azaz pontok rendszerét. A mássalhangzók fölé vagy alá írt pontok jelzik az ejtendő magánhangzókat – az ilyen szöveget pontozott szövegnek hívjuk. – A szerk.]. A férje tanította meg héberül olvasni, pedig ő nem volt vallásos ember. Szasza streng [szigorúan] kóser. Rajta kívül már csak egy zsidó özvegyasszony vezet kóser háztartást [Duna]Szerdahelyen. A bécsi hentes „fillérékért” küldi Szaszának a kóser húst és a szalámit.

A férjem 2001. október elsején halt meg Dunaszerdahelyen. Kornfeld úr temette el a zsidó temetőben. A férjem után nyolc napig süvet ültem. A gyász alatt a sógornóm [Feldmár Irénke (Irena Feldmárová)] látott el élelemmel. A papa [vagyis a férje] sajnos nagyon nagy úrt hagyott maga után. Hetente egyszer fölkeresem a sírját, és gyertyát gyújtok az emlékére.

[Duna]Szerdahelyen már csak néhány zsidó család él, de ez a pár zsidó nagyon összetart, nagyon összetart, úgyhogy rossz volnék, ha valakire is tudnék mondani valamit, úgyhogy nagyon összetartanak. Azelőtt is összetartott a zsidóság, mindig. Pláne, ha bajban volt, akkor még jobban összetartott. A háború után megújult a hitközség. Jobban működött, mint a mostani, mert több tagja volt. Jelenleg három fiatalember intézi a hitközségünk dolgait: Árpád Reisz, az egyik unokatestvérem fia, Tibor Kornfeld és a fiam, Tibor. Az egyik a temetőről gondoskodik, a másik erről, a harmadik arról. Rajtuk kívül talán Schwarz is a vezetőséghez tartozik. Rendszeresen tartunk gyűlést. Ma már ritkábban találkozunk. Legutoljára a Purim alkalmából jöttünk össze az imaházban. A gyűléseken megvitatjuk a hitközség ügyeit. A fiatalok rendszerint beszámolnak, milyen állapotban van a temető, mennyi volt a jövedelem... A hitközség tulajdonában ugyanis több üzlet van. Ezeket az üzleteket bérbe adják, és a bérleti pénz a közös kasszába kerül.

A háború alatt elszenvedett üldöztetésért a Szlovákiai Igazságügyi Minisztériumtól kárpótlást kaptam. A Claims Conference-től háromhavonta kapunk pénzt. Magyarországról is kaptam valamit. Sajnos nincs az a pénz, amivel kárpótolni lehetne a veszteségemet. Mást viszont nem tudnak csinálni. Úgy gondolom, hogy ez is egy szép gesztus.

Tibor és Vera minden nap meglátogatnak. A menyem is éppen olyan jószívű, mint a fiam. Délután, olyan két óra felé vagy három órakor jön: „Anyu, megyünk egy kicsit sétálni.” Az unokám jelenleg Prágában él, de minden hónapban hazajön. Sokszor telefonál, néha este is. Telefonon keresztül kér receptet, mert esténként főz magának. Jó gyerek, hála istennek, nagyon szeretem. Még azt szeretném megérni, hogy hüpe alá vezessük. De ki tudja, mit hoz majd a sors.